

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології
імені М. А. Скока

О. Ю. Дроздов

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Навчальний посібник для здобувачів
другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 «Психологія»

Чернігів
Видавництво «Десна Поліграф»
2024

УДК 159.9.01 : 14

Д 75

Рецензенти:

Кочубейник О. М. – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник.

Шпортун О. М. – доктор психологічних наук, професор.

*Рекомендовано до публікації вченою радою
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка (протокол № 3 від 2.10.2024 р.)*

Дроздов О.Ю.

Д 75

Теоретико-методологічні проблеми психології:

Навчальний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності 053 «Психологія». Чернігів: Десна Поліграф, 2024. 116 с.

У навчальному посібнику висвітлюється зміст авторського навчального курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології». Розглядається сутність феномена методології, аналізуються основні напрями загальнонаукової та спеціальної методології, специфіка наукового психологічного знання; розглядаються теоретико-методологічні проблеми, що існували та існують у світовій і вітчизняній психологічній науці, феномен методологічної кризи. Рекомендовано здобувачам закладів вищої освіти 2-го (магістерського) рівня спеціальності «Психологія».

УДК 159.9.01 : 14

© О. Ю. Дроздов, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Методологічні основи психології. Сутність, типи та функції методології. Напрями загальнонаукової методології. Методологічні напрями сучасної зарубіжної та вітчизняної психології. Постнекласична психологія та її основні напрями.....	6
РОЗДІЛ 2. Типи та форми психологічного знання та парадигм. Місце психології в системі наук. Гуманітарна та природнича парадигми в психології. Типи психологічного знання. Психологічні теорії та закони.....	37
РОЗДІЛ 3. Розробка методологічних проблем в історії психології. Методологічні проблеми загальної психології Методологічні проблеми соціальної психології. Методологічні проблеми клінічної психології.	53
РОЗДІЛ 4. Методологічні кризи у психології. Методологічні кризи як етапи розвитку психологічної науки. Методологічна криза 1910-1930-х рр. Ознаки методологічної кризи в психології наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.	68
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З КУРСУ	78
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Формування навичок теоретико-методологічного аналізу є однією з основних складових процесу фахової підготовки магістрантів спеціальності «Психологія». Знання сутності основних загальнонаукових і спеціальних методологій виступає не лише показником професійної ерудиції фахівця. Методологія постає тим теоретичним фундаментом при проведенні науководослідної роботи або різних видів психологічної практики, який не дозволяє «опуститись» їм на рівень профанації, перетворитися на один з видів елементарного «заробітчанства» (що, на жаль, іноді має місце). Кожен фахівець-психолог повинен не лише володіти тими чи іншими психотехніками чи методиками, а добре усвідомлювати їхні сутність, природу, можливості, доречність використання у тому чи іншому контексті (тобто рефлексувати над питаннями типу: *«що я роблю?»*, *«навіщо?»*, *«який у цьому сенс?»*, *«якими можуть бути наслідки?»*).

Представлений навчальний посібник побудований відповідно до авторської навчальної програми курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології» (автор – О. Ю. Дроздов), що була розроблена й апробована на кафедрі загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока НУЧК імені Т. Г. Шевченка. Загальною метою навчальної дисципліни є засвоєння здобувачами сутності та особливостей різних методологічних (парадигмальних) напрямів психології, поглядів щодо основних методологічних проблем сучасної психологічної науки та практики. Відповідно до освітньо-професійної програми «Психологія» НУЧК імені Т. Г. Шевченка, у межах даного курсу передбачено формування в магістрантів наступних спеціальних (фахових) компетентностей:

1. Знання категоріально-понятійного апарату основних галузей психології.
2. Вміння самостійно збирати й критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних наукових джерел.

3. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання й саморозвитку

Крім цього, передбачено формування наступних програмних результатів навчання:

1. Визначати, аналізувати та пояснювати основні теоретико-методологічні проблеми сучасної вітчизняної та світової психологічної науки.

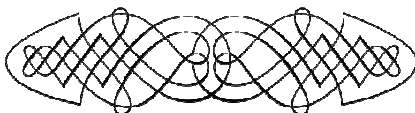
2. Здійснювати пошук інформації з різних наукових джерел, в т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

3. Здійснювати реферування наукових джерел, обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки.

4. Презентувати результати власних досліджень усно / письмово для поінформованої аудиторії, формулювати розгорнутий аналіз і тези досліджень.

5. Логічно та доступно формулювати власну думку, дискутувати, обстоювати власну позицію при обговоренні питань теоретико-методологічного характеру.

Зміст запропонованого навчального посібника знайомить здобувачів магістратури з різними напрямками загальнонаукової та спеціальної методології, специфікою психологічного наукового знання; тут розглядаються теоретико-методологічні проблеми, що існували та існують у світовій і вітчизняній психологічній науці, феномен методологічної кризи. Наведені наприкінці посібника додатки допоможуть здобувачам в опануванні навчального курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології».

Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ

1. Сутність, типи та функції методології.
2. Напрями загальнонаукової методології.
3. Методологічні напрями зарубіжної та вітчизняної психології.
4. Постнекласична психологія та її основні напрями.

1. Сутність, типи та функції методології

У філософії та різних науках доволі часто використовують терміни «методологія» та «методологічний». При цьому, залежно від контексту, вони можуть мати дещо різний сенс. Причиною цього є той простий факт, що методологія є досить складним (комплексним або системним) явищем. У її структурі можна виокремити три рівні, які відповідають трьом основним типам методології.

Загальна (філософська, загальнонаукова) методологія – це певний світоглядний підхід, спосіб мислення, котрий застосовується науковцем. Будь-який дослідник – це зріла сформована особистість і, відповідно, носій певних філософських (світоглядних) принципів, ідей, які прямо чи побічно позначаються на його діяльності. Нагадаємо, що усі напрями сучасної філософії (як сукупності світоглядних систем) можна умовно поділити на 4 основні групи – позитивізм, марксизм, екзистенціалізм і релігійна філософія, з яких у науці використовуються перші 3 (адже остання робить акцент не на раціональне пізнання, а на віру). Отже, у цьому сенсі методологія відповідає на питання «*На який саме філософсько-світоглядний підхід спирається дослідник?*».

Часткова (спеціальна) методологія – сукупність методологічних принципів, поглядів, які застосовуються у певній галузі знання. Тобто це засіб пізнання, що є адаптованим для вузької сфери знання (окремої науки чи 2-3 пов'язаних між собою наук). Прикладом є психоаналіз, який застосовується, головним чином, у психології та медицині (психотерапії й психіатрії) або гуманістична психологія (яку використовують у

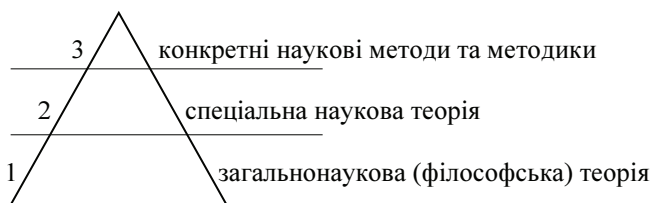
психології та педагогіці). Отже, у цьому сенсі методологія відповідає на питання «*Приблизником якої саме психологічної теорії є той чи інший психолог?*».

Методологія як сукупність конкретних методів та методик, котрі використовуються у конкретному дослідженні (сфера таких галузей, як психодіагностика, експериментальна психологія тощо). Фактично це вчення про конкретні психологічні дослідницькі технології (спостереження, експеримент, тестування тощо). У цьому контексті методологія відповідає на питання «*Які саме методи та методики використовує психолог у своїй роботі/дослідженні?*».

Якщо підібрати загальний логічний знаменник до всіх вищеназваних рівнів методології, то її сутність загалом можна виразити наступним чином – **це вчення про методи та принципи наукового пізнання**.

Слід зазначити, що, по-перше, методологія не є якоюсь однією конкретною наукою, адже у кожній науці існує своя методологія (методології). Фактично це розділ у межах кожної науки, при цьому – один із найскладніших і найдискусійніших. По-друге, усі три рівні методології не існують незалежно один від одного, вони, навпаки, пов'язані між собою (що відображено на малюнку 1).

Малюнок 1.

Своєрідним фундаментом методології завжди виступає та чи інша філософська ідея (вчення), на основі якої згодом виникає конкретна наукова (наприклад психологічна) теорія. Остання, у свою чергу, передбачає використання фахівцями тих чи інших методів або методик.

Вважається, що методологія виконує три **основні функції**:

1. Стимулююча – методологія стимулює процеси наукового пізнання, вона начебто «підштовхує» вчених до постановки та вивчення нових проблем (адже саме методологія вказує на те, що можна вважати проблемою/треба вивчати, а що – ні).

2. Інтегруюча – організація та структурування отриманих знань у єдину систему. Тут слід пам'ятати, що наукове знання ніколи не виступає якоюсь великою «купою різних знань», усі наявні у науці знання повинні бути упорядковані, пов'язані між собою – один факт пояснює другий, другий – третій, а якщо з'являється четвертий факт, який суперечить попереднім, йому має бути певне логічне пояснення. Для розуміння сутності наукового знання можна скористатися метафорою мозаїки або картинки-пазла – важливо не лише мати ті чи інші фрагменти-факти, їх треба «укласти» в єдиний цілісний несуперечливий образ (модель). Отримання такої цілісної картинки як раз і є одним із завдань методології.

3. Світоглядна інтерпретація отриманих емпіричних даних – методологія виступає інструментом якісного аналізу отриманих результатів. Тут слід нагадати, що, з одного боку, кожна наука повинна базуватися на об'єктивних фактах. Але факти самі по собі не є найціннішим компонентом науки. Науковцям, які отримали ці факти, треба розуміти причину їхнього отримання, мати відповідь на банальне (з першого погляду) питання «*Чому я отримав саме цей факт, що за ним стоїть?*». Наприклад, шляхом спостереження можна зафіксувати агресивний вчинок однієї людини стосовно іншої (вербальна або фізична атака). Але ж цей факт сам по собі не вказує на його причину – це може бути наслідком підвищеної агресивності людини (агресія – звичний стиль її спілкування) або результатом реакції на ситуацію стресу чи фрустрації (і тоді зовсім не обов'язково, що людина має високу агресивність), або взагалі наслідком наявності певної психопатології. Отже, саме методологія як теоретична система знань здатна пояснити той чи інший факт, наповнити його сенсом, оскільки на відміну від

відомого вислову, факти «самі за себе» ніколи не говорять (принаймні в науці...).

2. Напрями загальнонаукової методології

Як вже зазначалося раніше, основними напрямками філософської (загальнонаукової) методології у сучасній науці виступають: марксизм, позитивізм та екзистенціалізм. Стисло проаналізуємо специфіку кожного з них.

Марксистська методологія виникла у ХІХ ст. спочатку в межах німецької суспільно-філософської думки (К. Маркс, Ф. Енгельс), а згодом була розвинена у працях ряду російських філософів і політиків (Г. Плеханов, В. Ленін). Одразу зазначимо, що терміном «марксизм», крім сумнозвісної політичної ідеології (яка панувала в СРСР, і була поширена серед прибічників ряду лівих течій по всьому світові) та економічного вчення (яке більше цікавить економістів і політологів), також позначають філософську теорію пізнання (гносеологію), яка нас тут власне й цікавить. Марксистська методологія вважається універсальною, тобто такою, що може використовуватися практично в усіх галузях науки (природничих і гуманітарних); вона поширена, головним чином, серед дослідників пострадянських країн, що пояснюється історичною традицією розвитку науки в СРСР (де марксизм-ленінізм вважався «найголовнішою наукою»).

Марксистська методологія базується на матеріалістичних засадах (*«матерія – первинна, свідомість – вторинна», «буття визначає свідомість»*). У психології це відображено у теорії психічного відображення (*«психіка – суб'єктивне відображення об'єктивної реальності»*) та постулаті про зв'язок нематеріальної психіки з матеріальним субстратом (фізіологічною основою психіки є мозок, без якого перша не може існувати та функціонувати).

Наукове пізнання в марксизмі розглядається як один із видів духовно-практичної діяльності людей, котра спрямована на засвоєння та перетворення навколишнього світу шляхом отримання об'єктивних знань. Метою науки є отримання об'єктивних (незалежних від поглядів суб'єкта пізнання –

людини) знань про розвиток і функціонування природи та суспільства. Підкреслимо, що марксизм передбачає принципове існування істини у вигляді об'єктивних наукових законів.

Наукове пізнання повинно бути раціональним, логічним. Його розвиток відбувається за законами діалектики – єдності та боротьби протилежностей (що пояснює суперечності між теорією та емпірією), переходу кількості у якість (на основі зростання фактів може виникати наукова теорія) тощо. Основним критерієм істинності знання у марксизмі виступає практика. Відповідно, основними методами наук (у т.ч. психології) прибічники марксизму вважали спостереження та експеримент – об'єктивні методи, які на практиці дозволяють перевірити знання (і це при тому, що в реальності «чистих» спостережень і експериментів у психології проводять менше, ніж досліджень із застосуванням інших методів).

Доречно згадати про основні марксистські принципи наукового пізнання: 1) об'єктивність вивчення об'єкта (а це роблять не лише прибічники марксизму, але й науковці по всьому світові); 2) вивчення об'єкта у зв'язках з іншими об'єктами (у психології це відомо як принцип системного підходу); 3) вивчення об'єкта в його динаміці, розвитку (що також відомо як принцип розвитку або історичності). Як бачимо, марксистська наукова методологія (навіть за існування критичного ставлення до марксизму як ідеології) містить тези, з якими у принципі складно сперечатися.

У радянській психології на основі марксистської методології була розроблена відома теорія діяльнісного підходу.

Позитивістська методологія, як і попередня, також є універсальною, але вона отримала поширення серед західних (європейських і американських) науковців. Як філософський напрямок позитивізм виник у 1830-х рр. Його засновник О. Конт вважав, що наука є сукупністю «позитивних фактів», тобто отриманих шляхом чуттєвого підтвердження (перевірки). Відповідно, основними методами наукового дослідження у позитивізмі виступають спостереження та експеримент (як і в марксизмі; крім цього, ці обидві філософії мають матеріалістичний акцент). Отже, науковець, згідно з класичним

позитивізмом, повинен займатися передусім пошуком («збиранням») об'єктивних наукових фактів, а не створенням різних теорій (це «справа філософів»). Там, де неможливо застосування спостереження та експерименту, науковцям робити нічого (це вже позанаукова сфера).

У ХХ ст. на заміну «класичному» позитивізму О. Конта приходять **неопозитивізм** («новий позитивізм»; Л. Вітгенштейн, Б. Рассел тощо). В центрі уваги неопозитивістів стояла проблема логічної перевірки наукового знання на хибність–істинність. Тут було запропоновано метод **верифікації** («підтвердження») – пошуку фактів/доказів, які підтверджують висунену гіпотезу або теорію (вважалося, що чим більше таких фактів буде знайдено, тим більш істинною/надійнішою є гіпотеза/теорія). Прибічники цієї методології виступали за необхідність опори різних наук на закони та методи математики як «найбільш логічної та об'єктивної науки». Зокрема, у психології ця тенденція відобразилась у моді на використання різноманітних математико-статистичних методів (що особливо помітно на прикладі американської психологічної науки).

Наприкінці ХХ ст. неопозитивізм поступається місцем новій хвилі позитивізму – **постпозитивізму** (який домінує й зараз). Його засновник, австрійський філософ К. Поппер, скептично ставився до використання методу верифікації як критерію істинності знання (оскільки добре розумів, що за бажання людина може підтвердити будь-що). На думку К. Поппера основним методом перевірки наукового знання на істинність є **фальсифікація** («спростування») – пошук фактів, котрі не підтверджують, а, навпаки, спростовують гіпотезу або теорію. Логічною основою цього методу була наступна ідея: наукове знання (на відміну від ненаукового – релігії, ідеології тощо) завжди має незавершений, неповний характер (адже науку розвивають люди, котрі завжди можуть припуститися певних помилок); відповідно, будь-яке наукове знання завжди може бути уточнене, переглянute, або спростоване (внаслідок розвитку сучасних наукових методів, виправлення помилок дослідників тощо). Якщо якість знання спростувати неможливо в принципі, це є ознакою його ненауковості. Отже, основна функція дослідників – критичний аналіз наукового знання,

перевірка його «на міцність» шляхом «пошуку компромату». Пошук того, що спростовує, є надійнішим та об'єктивнішим, ніж пошук того, що підтверджує.

Розвиток науки за К. Поппером добре ілюструє його відома метафора: *«наука – це будинок [метафоричний образ наукової теорії], котрий побудовано на палях [образ фактів], котрі забиті у болото...»*. Оскільки у болота немає твердого дна, будь-який фундамент («палі»-факти) рано чи пізно піде під воду (факти будуть уточнені, скореговані або спростовані), і, відповідно, за фундаментом під воду піде уся будівля (теорія). Після цього нові науковці проведуть нові дослідження, знайдуть нові факти («палі»), на них побудують нову теорію («будинок»), доля якої буде аналогічною попередній.

Отже, згідно з постпозитивізмом, такого поняття як абсолютна істина у науці не існує («дна немає»), хоча науковці все одно повинні намагатись наближуватися до неї.

У межах постпозитивістської методології згодом виникло ще кілька філософсько-наукових теорій, серед яких на увагу заслуговують концепції П. Феєрабенда та Т. Куна.

«Методологічний анархізм» – теорія американського філософа П. Феєрабенда, основу якої складають 2 тези. По-перше, різні теорії неможливо об'єктивно перевірити емпіричним шляхом. Щоб це робити, науковцю необхідно мати певний надійний, об'єктивний метод, але у науці всі методи так чи інакше прив'язані до певних теорій. Отже, для надійних перевірених методів необхідні надійні перевірені теорії і, навпаки (тобто виходить замкнене коло).

По-друге, оскільки в науці немає ані об'єктивних надійних теорій, ані об'єктивних надійних методів, дослідник може використовувати будь-які з них – принцип «усе підходить» (*«anything goes»*), за що дана концепція, власне, й отримала назву «методологічний анархізм».

Зазначимо, що дана теорія критично сприймалась багатьма дослідниками та філософами, адже припускала можливість одночасної опори на різні (навіть суперечливі один одному) теорії та методи.

Концепція наукових парадигм Т. Куна є ще однією всесвітньо відомою постпозитивістською теорією. У своїй праці

«Структура наукових революцій» Т. Кун аналізував два явища – «парадигма» та «наукова революція». Центральним було перше поняття (у перекладі з грецької «зразок», «приклад»), що визначалося як сукупність різних ідей, поглядів, методів, які підтримуються більшістю наукової спільноти. Т. Кун звертав увагу на той факт, що світогляд вченого дуже часто залежить від загальноприйнятих у даному суспільстві ідей, стереотипів (у протилежному випадку, такого вченого можуть ігнорувати або переслідувати). Наприклад, давні філософи пояснювали поведінку людини співвідношенням різних рідин в організмі (гуморальна концепція темпераменту Гіпократ-Галена), у Середні віки це робилося за допомогою богословських понять («душа»), у Новий час – через поняття «рефлекси».

Згідно з Т. Куном, будь-яка наука у своєму розвитку проходить 3 стадії:

а) допарадигмальна – характеризується відсутністю загальноприйнятої теорії, боротьбою різних ідей, кожна з яких не має більшості прибічників;

б) парадигмальна – коли якась ідея (теорія) здобуває статус парадигми (її в силу різних причин починає підтримувати більшість);

в) постпарадигмальна – виникає у період кризи старої парадигми (а цієї кризи не може не бути, адже постпозитивісти виходять з того, що абсолютно безпомилкового знання в науці не існує) і зародження нової; це, власне, є період «наукової революції» – коли або більшість вчених починають переглядати, змінювати свої погляди, або на зміну «старому» поколінню вчених приходять «нове».

Якщо спробувати перенести цю концепцію на психологічну науку, можна отримати висновок про те, що психологія – дуже молода, не до кінця сформована наука, оскільки в ній немає і ніколи не було парадигми (хоча окремі локальні парадигми існували, наприклад біхевіоризм у США або діяльнісний підхід у СРСР).

Класичним впливом позитивізму на психологію є історія виникнення на початку ХХ ст. такого напрямку американської психології, як біхевіоризм. Більшість американських науковців того часу були прибічниками позитивізму. Відповідно,

психологи виходили з того, що об'єктивно вивчати шляхом спостережень та експериментів можна лише поведінку; ані психіка, ані свідомість (душа, інтелект тощо) не можуть виступати об'єктом наукових досліджень, оскільки їх не можна спостерігати, вимірювати тощо.

Екзистенціальна методологія – виникла у другій половині XIX ст. як напрямок європейської філософської думки (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Камю, Ж.-П. Сартр, С. Керк'єгор, К. Ясперс), хоча окремі екзистенційні ідеї можна знайти ще в працях античних філософів (зокрема відомий вислів Протагора *«Людина – міра усіх речей»*). Специфіка екзистенціальної методології полягає в наступному. По-перше, уся її увага зосереджена на окремому індивіді, його житті (сам лат. термін «екзистенція» – «буття»), проблемах сенсу життя, смерті. Саме це пояснює, чому екзистенціалізм є менш поширеним у науці, ніж марксизм або позитивізм (він «працює» лише в гуманітарних науках і не може використовуватися у природничому знанні). По-друге, оскільки кожна людина є унікальною, не може бути якоїсь однієї «вірної» або «об'єктивної» теорії про людину, «вірного» світогляду. По-третє, в людині є те, що можна пізнати раціонально та логічно (наприклад, її тіло), й те, що не можна повністю пізнати («темна частина» – її душа, сенс життя). Отже, людина завжди буде до кінця невивченою істотою, а усі наукові знання про неї є відносними. Насамкінець в екзистенціалізмі розрізняються істина наукова (*«поза людиною»*) та екзистенційна (*«внутрішня істина», «істина для мене»*).

У психології вплив екзистенціалізму позначився на розвитку гуманістичної психології та (частково) – психоаналізу.

3. Методологічні напрями зарубіжної та вітчизняної психології

Більшість психологів у сучасному світі є прибічниками однієї з трьох методологічних течій у психології: психоаналіз, біхевіоризм і когнітивізм (це так звана «Велика методологічна

тріця»). Стисло нагадаємо сутність та специфіку цих та інших психологічних методологій.

Психоаналіз (психодинамічний підхід). Початком психоаналізу, як відомо, є класична теорія З. Фрейда, що розроблялася у кінці XIX – на початку XX ст. Слід зауважити, що остання у «чистому вигляді» практично не використовується у сучасній психологічній науці та практиці. У XX ст. на основі фрейдизму почали виникати нові психоаналітичні напрями – аналітична психологія (К.-Г. Юнг), індивідуальна психологія (А. Адлер), транзактний аналіз (Е. Берн), его-психологія (Е. Еріксон), неофрейдизм (або т.зв. «гуманістичний психоаналіз», Е. Фромм, К. Хорні, Г. Саллівен), «структурний психоаналіз» (Ж. Лакан) тощо. Критикуючи та відходячи від тих чи інших положень З. Фрейда, усі вони роблять акцент на дослідженні підсвідомого рівня психіки людини.

Основні принципи психоаналізу полягають у наступному:

1. Людські поведінка, мислення, переживання тощо тією чи іншою мірою зумовлені впливом підсвідомих психічних феноменів (неусвідомлені бажання, потяги, комплекси, травми тощо). Іншими словами, справжні причини психічних явищ зазвичай приховані десь «у глибині».

2. Психологічне вивчення особистості дещо нагадує роботу археолога – психоаналітик шукає відповіді у минулому клієнта (його підсвідомих спогадах, особливостях дитячого життя, стосунках з батьками тощо).

3. Зміст підсвідомого складають не лише агресивні та сексуальні потяги (як вважав З. Фрейд), але й інші потреби і бажання (влади, слави тощо).

4. Розвиток психіки та особистості загалом зумовлюється складною взаємодією внутрішніх підсвідомих («глибинних») та зовнішніх соціальних чинників (що добре можна побачити на прикладі концепції культурно зумовлених неврозів К. Хорні та інших неофредистських теорій).

Сферами застосування психоаналітичної методології є:

- надання психологічної допомоги, психотерапія (у цій сфері психоаналіз, власне, й виник на самому початку);

- дослідження у галузі вікової психології (особливо психології дитинства);
- дослідження у галузі кримінальної психології (вивчення мотивації агресивної поведінки злочинців);
- дослідження окремих соціально- та політико-психологічних проблем (взаємодія маси й лідера, сприймання владних постатей тощо).

Біхевіоризм (поведінкова психологія). Класичний біхевіоризм бере свій початок з робіт Дж. Вотсона та його послідовників (Е. Толмен, К. Халл), які перенесли принципи позитивізму у психологію. Класична схема поведінки «стимул – реакція» (котра добре узгоджується з методами спостереження та експерименту) стала основою цієї теорії, якій, однак, довелося пройти період тривалого розвитку. Зокрема, згодом виникла й отримала широке поширення концепція «радикального біхевіоризму» Б. Скіннера (теорія оперантного обумовлення), яка не визнавала існування жодних психічних феноменів, крім поведінки (що привело до її кризи у середині ХХ ст.).

Із середини ХХ ст. всі ці теорії поступаються місцем необіхевіористичній теорії А. Бандури (теорія соціального научіння), яка фактично відкидала різноманітні «стимул-реакторні» формули і почала визнавати вплив когнітивних та соціальних чинників на людську поведінку. Слід зазначити, що у США біхевіоризм та необіхевіоризм з моменту їхньої появи фактично були та досі залишаються локальними (місцевими) психологічними парадигмами – психологія в США вважається поведінковою наукою, а психологи – фахівцями з вивчення людської поведінки. Тому не випадковим є той факт, що коли на початку 2000-х рр. експерти Американської психологічної асоціації (АПА) склали рейтинг 100 найвидатніших психологів світу, перше місце в ньому отримав Б. Скіннер – «біхевіорист із біхевіористів». Основні принципи сучасного біхевіоризму наступні:

1. Психіка проявляє себе передусім через поведінкові реакції (які є основним об'єктом психологічних досліджень);

знаючи психологічні чинники та механізми поведінки, останню можна не лише вивчати, але й прогнозувати та контролювати.

2. Усі форми поведінки є результатом процесів навчання («моделювання») через спостереження та власний досвід; навчання неможливо пояснити без урахування когнітивного (пізнавального) контексту.

3. Поведінка людини, як і ефективність навчання поведінці, зумовлена зовнішніми (у т.ч. соціальними) та внутрішніми (зокрема внутрішньою самомотивацією, самопідкріпленням) чинниками.

Основними сферами використання цієї методології є:

- вивчення різних видів соціальної поведінки особистості (про- та антисоціальної, політичної, економічної, агресивної тощо);
- технології психологічного розвитку (через психотренінги), навчання особистості;
- надання психологічної допомоги (когнітивно-поведінкова психотерапія є однією з найпоширеніших у світі моделей сучасної психотерапії).

Когнітивізм – методологічний напрямок, який виник у американській науці в 1950-1960-х рр. на протигагу біхевіоризмові Б. Скіннера, який не визнавав роль пізнавальних механізмів при поясненні людської поведінки. Відомими представниками когнітивізму були Дж. Бруннер, У. Найссер, Ч. Осгуд, Дж. Келлі, Л. Фестінгер тощо. На виникнення когнітивізму вплинули й теорії психічного розвитку Ж. Піаже та Л. Виготського, а також поява в США перших комп'ютерів (машин зі «штучним інтелектом»). Відомою європейською течією когнітивізму стала теорія соціальних уявлень С. Московічі (французька соціально-психологічна школа). Слід зазначити, що у 1950-х рр. інтерес до вивчення когнітивних явищ проявився не лише у психології – своєрідна «когнітивна революція» відбувалася й в інших наукових галузях (лінгвістиці, антропології, нейрофізіології і т.ін.), що згодом призвело до появи нового міждисциплінарного наукового напрямку – когнітивістики.

Основні принципи когнітивістської методології такі:

1. Основна функція психіки – переробка інформації, що надходить із зовнішнього світу.

2. Пізнання людської поведінки вимагає вивчення когнітивних процесів і чинників (сприймання, пам'ять, мислення, прийняття рішень, соціальні стереотипи, мова та ін.). Оскільки людина є «розумною істотою», її поведінка – наслідок попередніх процесів отримання та переробки інформації, прийняття рішення, використання певних «програм», «стратегій», «шаблонів», «схем» тощо; поведінка є лише кінцевим продуктом взаємодії всіх цих чинників.

3. У світі існує універсальний алгоритм переробки інформації: сприймання – її збереження (пам'ять) – переробка (аналіз) – прийняття рішення. Фактично людський мозок працює як «біологічний комп'ютер»; комп'ютер, у свою чергу, лише повторює людські алгоритми.

Основні сфери застосування когнітивізму:

- вивчення інтелектуальних процесів, буденного пізнання, стратегій прийняття рішень у проблемних ситуаціях (*decision making*);
- дослідження психологічних проблем, пов'язаних із мовою (психосемантика, психолінгвістика), а також штучним інтелектом;
- вивчення впливу соціальних настановлень, стереотипів, уявлень на людську поведінку.

Гуманістична психологія – напрямок, що виник у американській психології в 1960-х рр. на протигагу трьом попереднім методологічним напрямам. Її засновники (А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Мей, Д. Б'юдженталь та ін.) намагалися створити абсолютно нову теорію особистості, адже всі попередні методології, на їхню думку, робили одну й ту саму помилку – намагалися вивчити людину та її психіку «за окремими частинами» (підсвідомість, поведінка, інтелект). Здебільшого єдиної теорії особистості (у класичному її розумінні) прибічники гуманістичної психології створити так і не змогли. Наприклад, теорія А. Маслоу фактично є теорією мотиваційної сфери, теорія К. Роджерса – теорією «Я»-концепції з психотерапевтичним ухилом тощо. Проте їхні

розробки заклали ряд методологічних принципів, які з успіхом почали застосовуватися у науковій та практичній психології.

Основні принципи гуманістичної психології такі:

1. Людська особистість є цілісною і її треба цілісно вивчати (без поділу на окремі «частини» та функції психіки).

2. Кожна людина унікальна, отже, аналіз окремих випадків (на рівні декількох індивідів) у психологічних дослідженнях може застосовуватися так само, як і традиційні статистичні дослідження (із залученням великої кількості людей).

3. Людина відкрита для світу, і переживання цього світу (й самої себе у цьому світі) як раз і виступає головною психологічною реальністю. Іншими словами, психологія є не класичною наукою про об'єктивну реальність, це наука про суб'єктивну людську реальність – «внутрішній світ» особистості.

4. Людське життя – це неперервний процес становлення, розвитку, буття, взаємодії з зовнішнім світом.

5. Людина має здібності та потребу у розвитку, самовдосконаленні, тобто вона є активною, творчою істотою (найкраще це передається через термін А. Маслоу «самоактуалізація»). Відповідно, людину слід розуміти не як об'єкт впливу зовнішнього світу, вона може бути творцем власного життя.

6. Людина має певний ступінь свободи від зовнішніх чинників завдяки внутрішнім цінностям, смислам.

Основні сфери використання даної методології:

- надання психологічної допомоги, психотерапія кризових ситуацій (основний напрямок);
- окремі внутрішньоособистісні (самотність, життєвий вибір тощо) та міжособистісні (кохання, свобода) проблеми;
- дослідження проблем розвитку особистості;
- психологія творчості;
- навчання та виховання (ця методологія вплинула на появу гуманістичної педагогіки).

Іноді європейським аналогом гуманістичної психології вважається методологічний напрямок *«екзистенціальної*

психології» (Л. Бінсвангер, М. Босс, В. Франкл), де також розглядалися питання життя та смерті людини, її самотності, кохання, сенсу життя, а основною психологічною реальністю вважалося людське переживання. Але коректніше вважати ці течії різними, хоча й спорідненими (пов'язаними з екзистенціальною філософією) методологіями.

Інтеракціонізм – методологія, котра виникла у межах американської соціології ХІХ ст. і згодом вплинула на розвиток соціальної психології. Нині багатьма соціальними психологами вважається найперспективнішим напрямом (адже всі інші психологічні методології зосереджувалися на вивченні індивідуальної психіки, а не соціальних аспектів). В центрі уваги інтеракціонізму постає не людина (індивід), а взаємодія індивідів, тобто соціальний процес (спілкування, інтеракція). Засновником цієї методології був американський філософ і соціолог Дж. Г. Мід, котрий сформулював основні принципи цієї течії (т.зв. «символічний інтеракціонізм»):

1. Людська природа та соціальний лад виступають продуктами взаємодії, комунікації, спілкування людей один з одним.

2. Щоб зрозуміти людину, треба вивчати не її саму, а ті процеси спілкування, які відбуваються між людьми, і все те, що регулює, впливає на ці процеси – продукти культури (мова, соціальні норми тощо) – так звані «символи» (звідси й відповідна назва теорії).

Згодом у межах інтеракціонізму виникло ще кілька психологічних і соціологічних течій (рольова теорія особистості, теорія референтних груп тощо).

Основні сфери використання цієї методології – дослідження соціально-психологічних проблем (спілкування, комунікація, соціалізація тощо).

Крім вищезгаданих методологій, слід згадати й про ті, які свого часу виникли в психології, але з тих чи інших причин (як правило, не витримавши конкуренції з іншими напрямами), потім зникли. Передусім, це **структуралізм** – перший методологічний напрям психології, що виник наприкінці ХІХ ст.

(В. Вундт, Е. Тітченер), з його ідеями про те, що об'єктом психології виступає саме свідомість, а основним завданням психологічного дослідження є вивчення її структури, виділення та опис структурних елементів (через самоспостереження).

Дещо пізніше в межах американської психології виник **функціоналізм** (У. Джеймс), який робив акцент на вивчення різних форм прояву свідомості (її «функцій», включаючи поведінку та ін. феномени) з точки зору того, як вони допомагають людині адаптуватися до навколишнього світу; іншими словами, акцент робився на вивченні не структури свідомості, як раніше, а на тому, як остання функціонує.

Також варто згадати **гештальт-психологію**, яка сформувалася у Німеччині на початку ХХ ст. (М. Вертгеймер, В. Келлер, К. Коффка, К. Левін тощо) з її основними ідеями про те, що усі психічні феномени являють собою цілісні структури (т.зв. «гештальти») і що ціле («гештальт») ніколи не можна зводити до простої суми частин, що його складають.

У психологічній науці пострадянських країн відносно поширеними залишаються методологічні течії, які розроблялися ще радянськими науковцями. Тут передусім слід виокремити діяльнісну та системну методологію.

Діяльнісний підхід. Розробка даної методології почалася в 1930-х рр. С. Рубінштейном і згодом була продовжена О. Леонтьєвим. Хоча слід зазначити, що передумови цієї концепції виникли ще у 1920-х рр. Зокрема, на необхідність побудови нової психологічної теорії вказував Л. Виготський. Відомим є його вислів, що остання, на відміну від «глибинної психології» (психоаналізу), повинна бути «вершинною психологією» (тобто в центрі її уваги мають бути усвідомлені рівні психіки).

1935 р. С. Рубінштейн у своїй праці «Основи психології» висуває перший (і головний) методологічний принцип радянської психології – **принцип єдності свідомості та діяльності**. Згідно з ним: а) психологія повинна вивчати психіку через прояви діяльності – специфічний вид активності людини, який регулюється усвідомленою, осмисленою метою; психіка проявляє себе через діяльність; б) свідомість людини –

це «внутрішній план» діяльності, її програма; діяльність є неможливою поза свідомими формами психіки (тут можна побачити відмінність діяльності від біхевіористичної категорії «поведінка», яка може мати спонтанний, хаотичний, неусвідомлений характер). Пізніше С. Рубінштейн формулює інший методологічний принцип – *детермінізму* (причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними психічними явищами та зовнішніми умовами – у психіці зовнішнє діє через внутрішнє).

Паралельно положення цього підходу стали розроблятися О. Леонтьєвим, якому, власне, належить класичний, логічно завершений варіант діяльнісної теорії. Згідно з ним, основними поняттями психологічної науки виступає наступна «трійця»: діяльність, свідомість, особистість (пізніше науковцем буде випущено відповідну працю з аналогічною назвою). О. Леонтьєв запропонував детальну структурну модель феномена діяльності, що містить 3 рівні («діяльність – дії – операції»), яким відповідають «мотив – мета – засоби (умови) здійснення операцій».

Діяльнісний підхід базувався на ідеях марксистської методології (відповідно до останньої, саме трудова діяльність сприяла появі людини як біологічного виду, а трудові відносини лежать в основі соціально-економічних стосунків та конфліктів). Це призвело до того, що у радянській психології він став локальною парадигмою. Розробка усіх напрямів радянської психології так чи інакше передбачала згадування категорії «діяльність». Зокрема, можна згадати відому у віковій психології періодизацію психічного розвитку Д. Ельконіна, де саме зміна *«провідних видів діяльності»* слугує головною ознакою закінчення одного й початку наступного вікового періоду. Радянська соціальна психологія також вивчала закономірності поведінки та діяльності людей у межах соціальних груп і т.ін. Слід зазначити, що діяльнісна методологія дозволяла відносно непогано досліджувати низку фундаментальних і прикладних психологічних проблем.

З іншого боку, її нав'язаний парадигмальний статус призводив до того, що сам термін «діяльність» фактично «затягали» – його в науковій літературі використовували

доречно й недоречно. Зокрема, у радянських психологічних джерелах можна було знайти згадки про «*психічну діяльність*» або «*мисленнєву діяльність*» (хоча яка діяльність може бути у психіки або мислення?). Крім того, після розпаду СРСР та наступної втрати марксизмом лідерських ідеологічних позицій, кількість прибічників діяльнісного підходу дещо зменшилася (хоча залишилася достатньо значною, у т.ч. серед вітчизняних психологів).

Слід зазначити ще один цікавий момент – теорію діяльнісного підходу мало сприймали психологи західних країн. Але причина цього – не її радянське походження (зарубіжні науковці як раз були набагато вільнішими у виборі тих чи інших теорій, порівняно з їхніми колегами з СРСР), а, як це не дивно, соціально-культурний чинник. Справа в тому, що в англійській науковій термінології (а саме англійська мова фактично стала міжнародним комунікативним стандартом у другій половині ХХ ст.) немає поняття «діяльність». Тому радянським вченим, перекладаючи наукові психологічні джерела, доводилося використовувати термін «активність» («*Activity Theory*»), детально при цьому пояснюючи, що йдеться не про звичайну «активність», а специфічну – усвідомлену, цілеспрямовану і т.ін. (адже біхевіористичний термін «поведінка» вони використовувати не могли). Але такі філологічні «кульбіти» сприймалися далеко не всіма зарубіжними науковцями.

Системний підхід. Сама ідея системного підходу є відносно давньою – ще в межах античної філософії можна знайти думку про те, що в нашому світі усе з усім пов'язано. Але лише на початку ХХ ст. виникає перша наукова системна концепція – «загальна теорія систем» (Л. фон Берталанфі), яку з успіхом почали застосовувати в різних науках (математика, біологія, інженерія, кібернетика, економіка тощо). Застосування системного підходу в психології пов'язано передусім з іменами радянських психологів Б. Ананьєва та Б. Ломова. Початком системного підходу в психології можна вважати відому працю Б. Ананьєва «*Людина як предмет пізнання*» (1968), де було висунуто наступні ідеї:

1. Людина повинна вивчатися як цілісність, єдність біологічного («індивід») та соціального («особистість»). На перетині цих двох сфер виникає третій феномен – «індивідуальність».

2. Відповідно, життя кожної людини являє собою єдність двох ліній розвитку: онтогенезу (біологічна лінія) та соціалізації (соціальна лінія). Отже, кожна людина одночасно є «продуктом» і природи, й суспільства.

3. При повноцінному вивченні людини необхідно враховувати всі її боки (індивідний, індивідуальний, особистісний). Це може зробити лише одна наука – психологія, яка єдина має можливість досліджувати людину одночасно з усіх сторін – від психофізіологічної (функціонування мозку, ВНД) до соціально-психологічної (соціальна поведінка). Отже, саме психологія виступає основою всіх наук про людину – «люднознавства», адже вона інтегрує в собі знання з усіх інших (гуманітарних та природничих) наук.

Пізніше, Б. Ломов у своїх працях висунув та обґрунтував застосування *системного принципу вивчення психіки*. Його сутність полягає в наступному:

1. Психіку необхідно досліджувати в декількох планах (аспектах):

- як систему з власними закономірностями (психіка як система психічних процесів, станів і властивостей);

- як частину більшої системи (психіка є частиною людини, яка сама по собі є системою);

- у плані нейронних мікросистем (психічні явища зумовлені функціонуванням нейрофізіологічних систем мозку);

- у плані зовнішніх взаємодій (слід враховувати зовнішні умови життєдіяльності кожної людини).

2. Усі психічні явища є багатовимірними, отже, їх треба досліджувати з різних боків (з позицій різних наук). Тому помилковою є точка зору про те, що психічні явища є об'єктом вивчення лише психології. Так, зорове сприймання людини вивчається в межах таких напрямів, як оптика (фізичні науки), офтальмологія (медичні науки), анатомія та фізіологія (біологічні науки), естетика (філософський напрямок), а психологія може узагальнювати в собі досягнення цих галузей,

доповнюючи їх результатами власних досліджень. Аналогічною є ситуація з іншими явищами, наприклад, з поведінкою – крім психології, її вивчають у межах багатьох соціально-гуманітарних наук, (історія, економіка, соціологія, політологія, кримінологія тощо), філософії (етика) та окремих природничих наук (психіатрія).

3. Система психічних явищ є багаторівневою, вона побудована ієрархічно. Зокрема, будь-яке психічне явище, згідно з Б. Ломовим, містить три підсистеми: а) когнітивну; б) регулятивну; в) комунікативну. Наприклад, серед існуючих мотивів, завжди можна виокремлювати головні (провідні) і другорядні. Мислення є не лише пізнавальним (когнітивним) процесом; воно може впливати на емоційну вольову регуляцію поведінки/діяльності людини (регулятивний рівень); також воно прямо чи побічно пов'язане з феноменом спілкування (ми отримуємо інформацію у процесі спілкування, мислимо за допомогою мови, яку засвоюємо в процесі комунікації з іншими – отже, має місце й комунікативний рівень).

4. Розуміння причинності психічних явищ у системному підході вимагає опори на принцип «поліпричинності» (тобто багатопричинності) і відмови від принципу «лінійного детермінізму» (як це робили, наприклад, біхевіористи, спираючись на формулу S – R). Практично всі психологічні явища можуть мати не одну передумову або причину, а декілька. Більш того, причини/передумови, що спрацьовують на одних людях, можуть погано діяти (або взагалі не діяти) на інших. Візьмемо, наприклад, явище агресивної поведінки особистості. Будь-який психолог знає, що не існує однієї єдиної (і навіть головної) причини агресії – вона може бути наслідком: виховання (процесів соціального навчання), реакції в ситуації фрустрації (стресу), наявності у людини певних психопатологій (особистісних розладів) і навіть результатом суто випадкових, спонтанних, незапланованих дій.

5. Вивчення психіки необхідно здійснювати, враховуючи її динаміку – фактично тут йдеться про застосування відомого принципу розвитку (адже усі психічні явища тією чи іншою мірою є динамічними, а не статичними).

Специфіка системного підходу в психології полягала в тому, що, з одного боку, він не суперечив марксистській методології (у СРСР це було в принципі неможливо), а з іншого – безпосередньо не спирався на неї. Саме тому в пострадянські часи кількість прибічників системного підходу не зменшилася (він не втратив своїх позицій). В Україні ідеї системного підходу продовжували розробляти С. Максименко (у межах загальної та педагогічної психології), В. Циба (соціальної психології) та ряд інших науковців.

Відомими методологічними напрямами, котрі розроблялися власне українськими психологами, є вчинковий та суб'єктно-вчинковий підходи.

Вчинковий підхід. Дещо схожою до діяльнісного підходу була філософсько-психологічна концепція, розроблена у межах київської психологічної школи (В. Роменець) у 1960-1970-х рр. Її передумовою стало вчення «філософії вчинку» М. Бахтіна. Основний акцент В. Роменець робить не на понятті діяльності, а на окремому вчинку, як моральній і творчій дії, творчому освоєнні людиною світу. Основні ідеї вчинкового підходу полягають у наступному:

- у вчинку як вузловому осередку буття виявляється активна творча взаємодія людини й світу;

- буття людини у своїй сутності розкривається як загальний Вчинок, де людина і «великий світ» постають (у певному розумінні) залежними явищами;

- вчинок – результат взаємодії «переходу» особистості й макрокосму, і цей перехід виявляє себе як творчий акт;

- вчинок – основна ланка, осередок будь-якої форми людської діяльності;

- розробка загальної теорії психіки передбачає визначення вчинкової дії та післядії всезагального комунікативно-творчого акту, що здійснюється між людиною та світом.

Щоб вивчити та зрозуміти вчинок, необхідно враховувати 4 аспекти:

- а) ситуацію (одні люди підпорядковуються ситуації, інші – йдуть проти неї); є ситуації сприятливі та несприятливі (саме в останніх найбільше проявляється активність людини);

б) мотивацію (що саме підштовхує людину на вчинок, чи є боротьба різних мотивів);

в) саму вчинкову дію;

г) вчинкову післядію (коли вчинок зроблено, але людина переживає його наслідки, рефлексує, осмислює та оцінює його, наприклад через прояви совісті, каяття тощо).

Суб'єктно-вчинковий підхід було розроблено на основі попереднього іншим вітчизняним психологом В. Татенком. Передусім тут розрізняються поняття «суб'єктивне» (як онтологічна характеристика буття кожної людини, яка задає визначеність її життя через ідеї, смисли, оцінки, погляди, потреби тощо) та «суб'єктне/суб'єктивність» (що проявляється в авторському характерові активності людини через її волю, самостійність, творчість, оригінальність тощо). В. Татенко розглядає суб'єктну активність як основну детермінанту розвитку особистості, а вплив біологічних та соціальних чинників є лише умовами цього розвитку. Суб'єкт – *«це істота, що самоінтегрується, самостійно, вільно і творчо здійснює свою життєдіяльність і в цій якості розвивається протягом життя у формі особистості, індивідуальності як специфічно людських стосунків»* (Татенко В., 1996, С.185). Як суб'єкт, людина розв'язує наступні задачі: 1) пізнання й перетворення свого зовнішнього світу; 2) пізнання й перетворення свого внутрішнього світу; 3) пізнання й розвиток себе як суб'єкта власного психічного життя і свого буття взагалі.

Якщо спочатку ця методологія розроблялася як загальнопсихологічний підхід (для вивчення проблем розвитку особистості), то згодом В. Татенко обґрунтував можливість і доцільність застосування цієї концепції в соціально-психологічних контекстах, переносу її на груповий (колективний) рівень. Зокрема, він розглядав феномен націєтворення як процес колективної суб'єктної та вчинкової позиції народу.

4. Постнекласична психологія та її основні напрями

Загальне поняття про постнекласичну науку. У розвитку науки традиційно виокремлювалося два основні етапи:

1) **класичний** (XVII-XIX ст.) – дослідники робили акцент на вивчення причинно-наслідкових зв'язків у природі за допомогою спостережень, експериментів і вимірювань; наукове знання вважалося об'єктивним та незмінним;

2) **некласичний** (кінець XIX – перша половина XX ст.) етап виникає внаслідок ряду відкриттів у природничих науках, котрі не відповідали традиційній науковій картині світу (теорія відносності Ейнштейна, відкриття радіоактивності тощо). Особливостями некласичної науки були такі:

- об'єктом науки поступово ставали не окремі явища, а комплекси пов'язаних між собою явищ – системи (поява принципу системності);

- наукові теорії вже не вважалися чимось постійним, незмінним; припускалася можливість їхньої зміни, розвитку (тут позначився вплив позитивізму);

- поява розуміння того, що об'єкти наукового дослідження не існують у «чистому вигляді», а залежать від конкретних умов (отже, їх можна і треба вивчати лише у конкретних умовах);

- розуміння того, що наукове знання залежить від методології та методів, обраних дослідником (тобто воно не може бути повністю об'єктивним – вплив позитивізму).

З 1970-х рр. розпочинається новий етап – **постнекласична наука** (автор терміну – В. Степін). Особливості цього етапу:

1. Визнання важливості суб'єктивного чинника у науці – об'єкт і вчений пов'язані між собою, а наукове знання не може бути абсолютно об'єктивним, таким, що не залежить від особистості вченого та його методологічних (світоглядних, філософських) поглядів і орієнтацій, а також від особливостей культури.

2. Визнання важливості принципу системності. Широке застосування принципів і методів синергетики (теорії систем), зокрема теорій самоорганізації природи та суспільства.

3. Важливість принципу розвитку (еволюції, історизму) – визнання того, що нестабільність, нестійкість, невизначеність навколишнього світу є нормою, а не відхиленням (світ не може бути повністю визначеним і стабільним).

4. Поступове стирання меж між різними науками, поширення міждисциплінарних досліджень. В центрі уваги часто опиняються комплексні системи типу «людина–природа», «людина–техніка» та ін.

5. Посилена математизація наукових досліджень, поширення методів комп'ютерного математичного моделювання. Робота вченого з реальними об'єктами поступово замінюється роботою з абстрактними моделями.

6. Методологічний плюралізм, поступовий відхід від абсолютизації якоїсь однієї теорії (ідеї) або методу. Наукове пізнання має використовувати різні шляхи (принципи «методологічного анархізму» П. Феєрбенда).

Постнекласична психологія почала розвиватися у другій половині ХХ ст. у межах гуманістичної психології. Акцент у постнекласичній психології зроблено на вивчення не об'єктивних психологічних феноменів (поведінка, інтелект, риси особистості тощо), а на суб'єктивну психологічну реальність – «життєвий світ особистості» (Л. Бінсвангер, Ф. Василюк, Т. Титаренко), свідомість, думки, переживання, цінності, сенси людини. Основними методами досліджень вважаються не об'єктивні (бо вони тут просто «не працюють»), а саме суб'єктивні – опитувальні (бесіда, глибинне інтерв'ю), смисловий аналіз текстових документів (біографії, щоденники, листи). Основними напрямками сучасної постнекласичної психології є нарративна психологія та соціальний конструкціонізм.

Наративна психологія – виникла у межах гуманістичної психології (яка робила акцент на вивчення внутрішнього світу особистості). Передумовами виникнення нарративної психології також стали окремі ідеї У. Джеймса (функціоналістська психологія свідомості), Дж. Міда (інтераціоналізм), Л. Виготського (теорія культурно-історичного розвитку), а

також філософія постмодернізму (Ж. Дерріда, Ж. Дельоз та ін., де мова визначалася як засіб конструювання реальності).

Безпосередніми засновниками наративної психології вважаються американські психологи Дж. Бруннер (один із засновників когнітивізму) та Т. Сарбін. В Україні відомі дві основні наукові школи наративної психології – Н. Чепелевої (Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України) та Т. Титаренко (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України).

У 1980-х рр. Дж. Бруннер почав розробляти вчення про два способи («модуси») людського мислення:

1) *логіко-науковий модус* – формальне мислення, засноване на законах логіки (прикладом є офіційні документи, наукові тексти тощо, чия структура та зміст регламентовані зовнішніми соціальними нормами);

2) *наративний модус* – життєві історії, що базуються на особистому досвіді (неформальна розповідь про «особисте», яка може бути суперечливою, не відповідати логічним нормам).

Створення та оповідання таких історій-наративів (від англ. narrative – «розповідь») вважалися головною умовою особистісного розвитку. Спочатку дитина вислуховує розповіді дорослих (батьків) про навколишній світ, отримуючи інформацію про нього; потім вона починає створювати власні історії, обмінюватися ними з іншими людьми (збагачуючи тим самим свій життєвий досвід, розвиваючи рефлексивні здібності, самосвідомість тощо). Обмін життєвими історіями-наративами не лише сприяє вираженню свого «Я», але і його перетворенню, зміні, «перебудовуванню». Отже, основна думка наративної психології полягає в тому, що «життєві історії» не лише описують реальність, але й формують її.

Базовими поняттями даної методології виступають «наратив» і «дискурс». **Дискурс** – будь-яка комунікативна подія, яка відбувається між тим, хто говорить (розповідає), та тим, хто слухає (спостерігає). Ця подія може бути письмова або усна, містити вербальні (розмова, текст) або невербальні (міміка, інтонації) компоненти.

Наратив – у широкому сенсі є будь-яким текстом/розповіддю в усній чи писемній формі про певні події, котрий

створений «наратором» (автором тексту). Так, згідно з Т. Сарбіним, наратив є способом організації особистого досвіду, результатом якого є поєднання реальних фактів та вимислу. У наративі автор розповідає й обґрунтовує власні вчинки, вибудовує причинно-наслідкові зв'язки між подіями (навіть якщо в реальності вони ніяк не пов'язані). Слід зазначити, що наратив – це не будь-який текст (розповідь), а лише той, що відповідає ряду ознак:

1. Автор наративу (Наратор), Розповідач та його Герой (або один із Героїв), як правило, співпадають.

2. Зміст наративу зумовлений культурно-історичними чинниками, тобто наратив не можна аналізувати поза культурним контекстом. Наприклад, буде некоректним аналізувати середньовічні тексти про демонів, відьом та ін. з позицій сучасного світогляду; дослідник повинен відчутти чим і як жили люди тієї епохи, чого найбільше боялися або що цінували (незалежно від того, адекватною чи неадекватною здається йому зараз їхня поведінка). Сучасними прикладами можуть виступати розповіді військовослужбовців, що брали участь у бойових діях – їхні наративи можуть містити описи кривавих сцен, агресивних вчинків, цинічних оцінок, чорного гумору тощо, які можуть шокувати цивільних громадян. Але професійний психолог повинен намагатися їх сприймати не з позиції власного «Я» або абстрактних морально-етичних цінностей (бо це зовсім інший соціальний контекст), а з позиції тієї реальності, яку вони описують.

3. Наративові властива темпоральність – протяжність у часі (наратив має початок, ланцюг подій та певну кінцівку: від *«Жили-були...»* до *«І жили вони потім довго та щасливо...»*).

4. Наративи не лише містять опис певних подій (ситуацій), але й інформацію про зміни, що відбулися з Героєм внаслідок цих подій. Так, текст *«Король помер. Королева теж померла»* не є наративом. Але ним може бути розповідь типу *«Король помер, а потім від скорботи померла його дружина-королева...»* (адже тут вказані не лише хронологічна послідовність, але й причинно-наслідковий зв'язок між подіями).

Стосовно елементів нарративу існують різні точки зору. Згідно з Дж. Бруннером, нарратив містить компоненти двох типів: а) компоненти дії (головні герої, їхні цілі, засоби досягнення їх); б) компоненти свідомості (думки, спогади, переживання персонажів). Інші науковці виокремлюють загальний «фон», основні «теми», «головну подію», реакції персонажів (автора) на цю подію (наслідки) тощо.

У процесі нарративного аналізу психолог повинен виокремити дані елементи, порівняти їх між собою, виділити головну проблему і, на цій основі виявити психологічні особливості Автора-Наратора (його внутрішнього життєвого світу).

Отже, особистість у нарративній психології виступає як активний суб'єкт, котрий одночасно є Автором (Наратором) історій про власне життя, і Головним Героєм у них. Таким чином, нарратив може виступати:

- 1) механізмом ідентифікації та саморефлексії (спробою відповісти на питання типу: «Хто я є?», «Навіщо я це зробив(-ла)?»);
- 2) засобом самопрезентації та пізнання інших людей (у багатьох буденних ситуаціях це основа соціальної взаємодії людей);
- 3) засобом саморозвитку («самоконструювання»).

Вважається, що нарратив виконує наступні функції:

- 1) смислопороджувальна – осмислення власного життя, усвідомлення свого досвіду, вчинків, намірів;
- 2) розвивальна – нарратив конструє особистісну ідентичність («Хто я?»), сприяє створенню життєвих планів-програм, отриманню нових знань про світ, інших людей тощо;
- 3) захисна – при повторних оповіданнях про травматичні події, людина-наратор начебто «відсторонюється» від своєї травми, робить свою «внутрішню» проблему «зовнішньою».

У 1980-х рр. М. Уайт та Д. Епстон вперше застосували техніку нарративного аналізу у психотерапевтичній практиці. Виникла нарративна психотерапія – техніка, побудована на психологічній роботі з розповідями клієнтів про себе та свої проблеми. Клієнту пропонується скласти розповідь про власне життя, а потім надається можливість «переписати»,

«відредагувати» власну історію, переглянути своє минуле, інакше розставити акценти, перепланувати майбутнє.

Крім психотерапії, НП використовується у таких галузях психології:

- психологія масової комунікації (аналіз медійних текстів);
- історична психологія (психологічний аналіз історичних документів);
- політична психологія (аналіз виступів політичних лідерів, політичних документів);
- соціальна психологія спілкування (аналіз безпосереднього та опосередкованого спілкування в мережі Інтернет тощо).

Соціальний конструкціонізм – напрямок американської соціальної психології та філософії, що виник у 1970-х рр. Засновником цієї методології вважається К. Герген (в інших джерелах – Джерджен). Передумовами цієї методології виступили філософія мови Л. Вітгенштейна (думка про те, що використані людьми слова впливають на характер їхньої діяльності), постмодерністська філософія (Ж. Дерріда) і конструктивна соціологія (П. Бергер, Т. Лукман; ідея про мову як засіб породження соціальної реальності), когнітивістська теорія особистісних конструктів (Дж. Келлі).

К. Герген критикував традиційну (позитивістську) психологію, що базується на експериментах (тобто біхевіоризм і когнітивізм), адже, згідно з ним, ці методології не враховують вирішального впливу соціально-культурного контексту на формування та розвиток психіки.

Початком розвитку соціального конструкціонізму стала праця К. Гергена *«Соціальна психологія та історія»* (1973), яка містила наступні ідеї. Соціально-психологічне дослідження є дослідженням культурно-історичним, а все, з чим працює психолог, – це слова («ярлики»), які сформовані у певному суспільстві (культурі). Зміст наукових теорій (моделей) тісно пов'язаний не лише з об'єктом дослідження, але й з мовою – якими саме словами (термінами) позначаються ті чи інші явища. Наукова теорія – продукт мовної комунікації, певної

«домовленості» людей (що і як треба розуміти). Отже, питання треба ставити не про зв'язок наукових теорій та реальності, що описується нею, а про зв'язок теорії та соціально-історичного контексту, у якому ця теорія виникає. Наведемо приклад цього. 1950 р. в США вийшла відома наукова праця Т. Адорно та його колег «*Авторитарна особистість*», де був проаналізований соціально-психологічний тип мешканців фашистської Німеччини. Англійські терміни, якими описувався цей тип особистості, мали негативний характер з точки зору американської демократичної культури; але у німецькій мові такі поняття містили позитивну семантику (наприклад «ригідний» в американському варіанті перекладався як «стабільний» у німецькому). Аналогічна ситуація існує щодо ряду інших психологічних термінів, наприклад «індивідуалізм». У американській культурі це поняття є позитивним за змістом (індивідуаліст – самостійна, відповідальна особистість, котра розраховує на себе), а в ряді європейських (у т.ч. слов'янських) та азійських мовах – негативне значення (адже асоціюється з егоїзмом). Термін «агресія» має однозначне негативне значення у слов'янських мовах, натомість у американському діалекті англійської є вирази типу «*aggressive businessman*» чи «*aggressive student*», якими позначають наполегливих підприємця або учня, впевнено крокуючих до своєї мети (а не тих, що часто б'ються з іншими).

У 1985 р. вийшла одна з основних робіт К. Гергена «*Рух соціального конструціонізму у соціальній психології*», де він розвинув вищеописані ідеї. Зокрема, він зазначав, що:

- терміни (поняття), завдяки яким люди (у т.ч. науковці) описують і пояснюють світ, визначаються не предметом дослідження, а є продуктами культурно-історичної взаємодії людей (отже, об'єктивним знанням їх вважати не можна);

- слова (та ідеї) набувають свого значення виключно у процесі соціальних взаємозв'язків; отже, можна побудувати будь-яку наукову теорію, але якщо її автор ігноруватиме усталені культурні традиції, його ідеї ніхто не зможе або не захоче сприймати (прикладом може бути критичне ставлення багатьох американських психологів і громадян до тези

А. Маслоу про незначну кількість «психологічно здорових», тобто самоактуалізованих, осіб в американському суспільстві).

- діалог (у широкому сенсі слова) конструює ту реальність, про яку в ньому йдеться; по-різному побудований діалог (зокрема між представниками різних наукових шкіл) може по-різному конструювати одну й ту ж саму реальність, розуміти та досліджувати її;

- ступінь стійкості наукової теорії визначається не її об'єктивною цінністю, а особливостями соціальної ситуації; при зміні соціальної ситуації певні ідеї та пояснення стають «некоректними», «не модними» (незалежно від міри їхньої правильності); прикладом є критичне сприймання радянської соціально-психологічної теорії колективу багатьма психологами пострадянських країн (бо це «застаріла» теорія, «колективи були лише у СРСР» тощо).

Перспективами розвитку соціального конструкціонізму К. Герген вважав зближення теоретичних і прикладних соціально-психологічних досліджень, розвиток міждисциплінарних досліджень (при поєднанні соціальної психології, історії, соціальної філософії, соціології, антропології, літературознавства).

Зазначимо, що термін «соціальний конструкціонізм» не слід плутати зі схожим поняттям «соціальний конструктивізм» (останній є назвою соціологічної теорії пізнання П. Бергера та Т. Лукмана, що містить схожі ідеї).

Ключові поняття розділу: *методологія, філософська (загальнонаукова) методологія, спеціальна методологія, марксизм, позитивізм, екзистенціалізм, психоаналіз, біхевіоризм, когнітивізм, інтеракціонізм, діяльнісний підхід, системний підхід, вчинковий підхід, суб'єктно-вчинковий підхід, постнекласична психологія, наративна психологія, соціальний конструкціонізм.*

Питання на самоперевірку:

1. Як пов'язані між собою різні рівні (типи) методології? Проілюструйте це на конкретному прикладі.

2. На які саме питання дає відповіді методологія?

3. Чи може науковець здійснювати наукову діяльність без опори на жодну методологію (просто проводячи певні спостереження, експерименти, тестування тощо)? Відповідь обґрунтуйте.

4. Чи може дослідник одночасно використовувати різні методології у власному дослідженні? Відповідь обґрунтуйте.

5. Яка з методологічних течій сучасної зарубіжної або вітчизняної психології Вам подобається найбільше? Чому саме?

6. На Вашу думку, чи можна створити єдину психологічну методологію (теорію) шляхом поєднання різних існуючих ідей в одну теорію?

Розділ 2. ТИПИ ТА ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ І ПАРАДИГМ

1. Місце психології в системі наук.
2. Гуманітарна та природнича парадигми в психології.
3. Типи психологічного знання.
4. Психологічні теорії та закони.

1. Місце психології в системі наук

Стосовно наукового статусу психологічної науки є дві основні точки зору. Перша (традиційна) – відносить психологію до групи соціально-гуманітарних наук. Логіка такої класифікації доволі проста – психологія вивчає не просто психіку, а психіку та психічні прояви (свідомість, поведінку тощо) саме людини. Так, відповідно до державної класифікації наук в Україні, спеціальність 053 «Психологія» належить до галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» (разом з економікою, соціологією, політологією та ін.).

З іншого боку, некоректність та обмеженість такого підходу стають зрозумілими, якщо згадати про існування низки специфічних галузей (психофізіологія, клінічна психологія, нейропсихологія, інженерна психологія, психогенетика, зоопсихологія тощо), які явно не належать до гуманітарного знання.

Друга точка зору передбачає, що психологія – специфічна галузь наукового знання, тісно пов'язана і з гуманітарним, і з природничим табором наук, хоча повною мірою не належить до жодного. Зокрема, таку точку зору висував один із засновників системного підходу в психології Б. Ананьєв, який вважав, що психологія виступає своєрідним «інтегратором» гуманітарного та природничого знання про людину. У цьому плані цікавою є схема, запропонована Б. Кедровим, де розкриваються зв'язки психології з іншими видами знання – філософією, гуманітарними та природничими науками (малюнок 2).

Малюнок 2.

Отже, як бачимо, фундамент усього психологічного знання складає загальна психологія, яка вивчає найзагальніші закономірності будови та функціонування психіки. На стику загальної психології та філософії виникають конкретні методологічні вчення. На стику загальної психології й соціогуманітарних наук виникають соціальна, політична, економічна, організаційна, історична юридична психологія, психосемантика, психолінгвістика, етнопсихологія тощо. На стику загальної психології та природничих наук виникли психофізіологія, зоопсихологія та порівняльна психологія, психогенетика, нейропсихологія, психофармакологія тощо.

Можна помітити, що ряд наукових галузей (математика, педагогіка, технічні та медичні науки) Б. Кедров розташував між основними полюсами своєї схеми, бо вважав, що вони фактично мають міждисциплінарний статус. Так, технічні та медичні науки базуються й на природничому, і на гуманітарному знанні, адже технічні пристрої створюють для людей (отже, треба

враховувати людські особливості та характеристики), а лікування неможливе без спілкування між лікарем та пацієнтом. На стику з ними виникають різні напрями клінічної психології (патопсихологія, психосоматика), спеціальної психології, інженерної психології (у т.ч. авіаційна, космічна, транспортна психологія, кіберпсихологія тощо). Аналогічною є ситуація з педагогікою та математично-логічним знанням, на стику з якими виникли певні міждисциплінарні галузі (педагогічна психологія, психометрика).

Таким чином, вищезазначена схема ілюструє певну обмеженість сприймання психологічного знання як виключно «гуманітарного», як напряму лише «соціальних та поведінкових наук». Фактично, залежно від спеціалізації, психологи можуть працювати в різних сферах наук – гуманітарній (соціальні, педагогічні психологи) або природничій (психофізіологи, фахівці з психометрики). Така «двовекторність» психології, а також той відомий факт, що психологія як самостійна галузь виникла на стику філософського та фізіологічного знання, призвели до унікальної ситуації – одночасного формування в психології двох парадигм (гуманітарної та природничої), що буде розглянуто далі.

2. Гуманітарна та природнича парадигми в психології

Відомо, що в процесі формування наукової емпіричної психології наприкінці XIX – на початку XX ст. брали активну участь фахівці з двох різних таборів. Перший (гуманітарний) – складала переважно філософи, іноді богослови (С. Холл, К. Роджерс, М. Ланге, С. Рубінштейн). Другий табір представляв фахівців з природничих наук, переважно фізіологів (В. Вундт, І. Сеченов, І. Павлов) та лікарів-психіатрів або неврологів (З. Фрейд, К.-Г. Юнг, А. Адлер, А. Біне, В. Бехтерев). Цілком закономірним стало те, що всі вони, починаючи здійснювати наукові розробки у новій тоді психологічній сфері, привносили до неї сформовані у попередніх галузях методологічні погляди та уявлення. Це призвело до появи в

психології двох протилежних парадигм – тобто того, що згідно з Т. Куном, відбуватися не може (парадигма існує або одна, або її взагалі немає). Але у психологів іноді буває все не так, як в інших людей... Отже, проаналізуємо відмінності цих двох парадигм (таблиця 1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика основних психологічних парадигм

Тези природничої парадигми	Тези гуманітарної парадигми
<p>Психологічні явища слід логічно пояснювати</p> <p>Психологічна наука повинна будуватися на емпіричних фактах.</p> <p>Надійність висновків підтверджується математико-статистичним аналізом даних значної кількості досліджуваних</p> <p>В основі наукового пізнання лежить пошук зв'язків між фактами.</p> <p>Психологічні дослідження слід проводити із застосуванням об'єктивних наукових методів.</p> <p>Психологічне знання (як і будь-яке наукове знання) повинно мати логічний, раціональний та об'єктивний характер, воно не залежить від особистості науковця.</p>	<p>Психологічні явища слід розуміти (але не всі їх можна логічно пояснити, наприклад відносини кохання).</p> <p>Відмова від культу емпіричних фактів. Науковим психологічним знанням може бути й те, котре не було емпірично підтверджено.</p> <p>Можливість наукових узагальнень на основі досліджень окремих випадків.</p> <p>Наукове пізнання – це процес пошуку смислу.</p> <p>Можливим є використання суб'єктивних методів (методик), інтуїції науковця, здорового глузду.</p> <p>Психологічне знання є відносно суб'єктивним, воно залежить від особистості дослідника, його методологічних (світоглядних) орієнтацій.</p>

Психологічне знання дозволяє передбачати, робити прогнози.	Психологічне знання дозволяє зрозуміти людину, її цілі та наміри.
Приклади – біхевіоризм, когнітивізм, діяльнісний підхід.	Приклади – гуманістична психологія, наративна психологія, психоаналіз (частково).
«Мінуси» парадигм	
У психології повністю «не працює». Не всі психологічні явища можна вивчити об'єктивними методами. Не всі психологічні феномени можна математично вимірювати. Результати емпіричних досліджень іноді носять суперечливий характер.	Занадто велика кількість варіантів інтерпретацій, значний суб'єктивізм (на «двох психологів може бути три думки»).

Наведений аналіз дозволяє зрозуміти головні відмінності між цими двома методологіями і причину того, що на їхній основі неможливо побудувати якусь одну «компромісну» теорію (адже вони не просто різні, а в ряді випадків – протилежні одна одній).

Раніше вітчизняна українська психологія (як і радянська психологічна наука загалом) базувалася на природничій парадигмі, що цілком узгоджувалося з марксистською науковою методологією. Проте з кінця XX – початку XXI ст. відбувається процес зменшення впливу природничої парадигми та переорієнтації багатьох фахівців-психологів на норми гуманітарної (при цьому це характерно не лише для пострадянських країн). На думку А. Юревича, можна виділити дві групи причин цього явища:

1. Зовнішні (позапсихологічні) чинники – у радянській науці акцент робився на розвиток природничих дисциплін, тоді як соціогуманітарні дисципліни були під жорстким ідеологічним контролем (цензурою). Після розпаду СРСР фінансування природничих наук значно зменшилось, але виник інтерес до гуманітарних наук (адже з'явився доступ до зарубіжних джерел, нових теорій, методик). Крім того, наука

рухається «за грошима», а гроші у пострадянських країнах, як правило, знаходяться у двох основних сферах – політиці та бізнесі (які у свою чергу орієнтовані на гуманітарну парадигму).

2. Внутрішні – «втома від позитивізму» серед багатьох психологів, розчарування їх в образі психології як об'єктивної науки (який створювали методологи марксизму та позитивізму, але який виявився практично недосяжним).

Загалом можна виокремити три підходи стосовно парадигмального статусу психологічної науки (А. Юревич):

1. Психологія – дуже молода допарадигмальна наука (якщо спиратися на критерії Т. Куна). У неї ще немає єдиної загальновизнаної (на світовому рівні) теорії та методів, але згодом вони можуть з'явитися.

2. Психологія – мультипарадигмальна наука, тобто в ній паралельно співіснують різні парадигми, і це є нормальним явищем.

3. Психологія – позапарадигмальна наука, в ній ніколи не було і ніколи не буде єдиної парадигми (як, наприклад, у філософії). Розвиток психології не відповідає тенденціям розвитку наук, що виокремив Т. Кун (адже свою теорію парадигм він створив, вивчаючи розвиток класичних природничих наук, а не психології).

3. Типи психологічного знання

У психології існує кілька класифікацій форм (типів) психологічного знання. Автором однієї з них був Я. Пономарьов (1983), котрий виокремлював 3 типи знання, що відповідали трьом основним історичним етапам розвитку психології (донауковий, ранній емпіричний та сучасний). Розглянемо їх.

«Споглядально-пояснювальний» тип знання – відповідає першому (філософському) етапові розвитку психології. Його основні особливості наступні:

- пізнання психологічних явищ було зумовлено, головним чином, допитливістю, інтересами окремих філософів та дослідників (адже наукової методології, як і самої науки, ще не існувало); кожен досліджував те, що його цікавило;

- основним методом досліджень виступало спостереження, котре дозволяло вивчати лише окремі зовнішні явища (поведінку людей, зовнішні прояви емоцій, характеру, темпераменту тощо); дослідник міг лише описувати, реєструвати певні явища, висувати гіпотетичні припущення щодо їхніх причин; глибокого аналізу психологічних явищ, вивчення причинно-наслідкових зв'язків практично не було;

- джерелами психологічного знання виступали життєвий досвід, здоровий глузд, іноді – твори мистецтва;

- у даному типі знання не було власної методології; психологічні дослідження спиралися на методологічні засади інших галузей: переважно філософії, пізніше – фізіології та медицини.

«Емпіричний» тип – відповідає другому етапові розвитку психології (кінець XIX – початок XX ст.), коли активно почали використовуватися експериментальні методи. Особливості цього типу знання такі:

- емпіричні знання про психологічні явища були глибшими, ніж попередні (адже завдяки експерименту дослідник міг уже вивчати причинно-наслідкові зв'язки між явищами);

- емпіричні знання включали в себе й попередні знання, змінюючи або доповнюючи їх;

- емпіричні знання часто було пов'язані з практикою (не випадково ряд перших психологічних експериментів проводилися на стику з педагогікою, медициною тощо);

- дослідники намагалися накопичувати кількість об'єктивних емпіричних знань, не дуже приділяючи увагу їхньому теоретичному аналізу (наслідок впливу класичного позитивізму); наукові пошуки йшли за принципом «від емпірики до теорії» (Е – Т).

– якість психологічних теорій на цьому етапі часто була невисокою; з часом кількість емпіричних знань зростає настільки, що існуючі теорії вже не могли пояснити їх – виникало явище методологічної кризи.

«Дієво-перетворюючий» (або **теоретико-експериментальний**) тип знання – виникає у 1930-1940-х рр.,

коли світова психологія долає методологічну кризу в своєму розвитку. Особливості знання цього типу:

- упорядкування накопичених наукових даних, оформлення більш-менш чітких теоретико-методологічних напрямів (теоретичних систем);

- наукові теорії вже не вважаються чимось другорядним, визнається їхня вирішальна роль в організації наукових досліджень;

- змінюється алгоритм наукових пошуків: «від початкової теорії – до емпірики – до доповненої, збагаченої теорії» (T1 – E – T2).

Нова класифікація. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. ряд фахівців (А. Юревич, В. Панок та ін.) почали вести мову про існування 3 інших типів психологічного знання: академічна (наукова), практична психологія та поп-психологія (популярне психологічне знання). Порівняльна характеристика вказаних типів наведена у таблиці 2.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика 3 типів психологічного знання

	Тип знання		
	1. Академічна психологія	2. Практична психологія	3. Поп-психологія
Об'єкт дослідження	«Абстрактна», «середньостатистична» людина	Конкретна людина (клієнт) у конкретних життєвих умовах	Конкретна людина у конкретних життєвих умовах
Предмет дослідження (акцент)	Психічні процеси, властивості, стани, поведінка, свідомість, їхні чинники та механізми	Проблемна життєва ситуація клієнта, його життєвий шлях	Поведінка людини, життєві проблеми
Кінцева мета	Пошук наукових фактів, розробка наукових моделей (теорій), відкриття законів	Психологічна допомога у подоланні життєвої проблеми, вплив на поведінку, розвиток	Розуміння себе або інших, вплив на інших людей

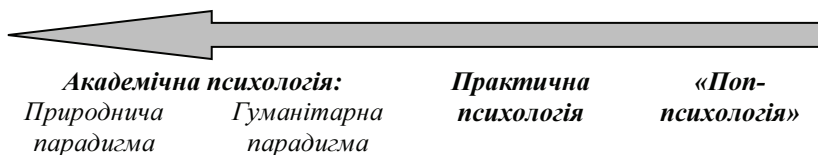
Методи	Спостереження, експеримент, опитувальні методи, тести, статистичні методи	Опитувальні методи (часто – бесіда), тести, різні психотехнології (тренінги).	Інтуїція, традиційні культурно визнані методи подолання життєвих проблем
Основні вимоги до фахівців	Знання наукових теорій та методів	Знання психотехнологій, життєвий та професійний досвід. Знання теорій – другорядне.	Поняття «фахівець» не є актуальним, адже тут кожен «сам собі психолог». Використання життєвого досвіду, інтуїції

Згідно з А. Юревичем, ці типи сучасного знання можна умовно відобразити таким чином на континуумі їхньої науковості (від мінімальної до максимальної – малюнок 3).

Малюнок 3.

Максимальна науковість

Мінімальна науковість

Слід зазначити, що коректне використання терміна «психологія» стосується лише академічного та практичного типів знання.

Особливості «Поп-психології». Поп-психологія є елементом масової культури сучасності (так само як і поп-музика, поп-політика, поп-економіка тощо). Фактично йдеться про поширені на рівні масової свідомості соціальні уявлення та соціальні стереотипи про психологію та психологів («усі

психологи бачать людей наскрізь», «усі психологи володіють гіпнозом», «усі психологи – шарлатани, котрі «викачують» з людей гроші» тощо). Основне завдання поп-психології – сформулювати найбільш зрозумілу для буденної свідомості (тобто для нефахівців) версію психологічного знання, запропонувати «звичайній людині» засоби розв'язання її психологічних проблем. Специфіка сучасної поп-психології полягає в наступному:

1. Раніше (зокрема в СРСР) науково-популярна література була значною мірою пов'язана з науковою психологією, адже авторами таких праць були науковці або практичні психологи/психотерапевти (К. Платонов, В. Леві). Така література у доступній формі розповідала читачам про наукові закономірності розвитку та функціонування психіки. Сучасна поп-психологія значно менше пов'язана з традиційною наукою. Авторами поп-психологічних видань часто є люди без психологічної освіти. Іноді поп-джерела та описані в них концепції мають відверто езотеричний, «паранауковий» характер (на стику з містикою, релігією, парапсихологією, астрологією, фен-шуй тощо).

2. На відміну від академічної психології, поп-психологія не оперує складними термінами та поясненнями. Вона занадто спрощує сприймання складних наукових проблем. Поп-психологічна література часто написана «вільним» неакадемічним стилем, що іноді зближує її і з художньою літературою (це одна з причин популярності поп-психології, адже її сприймання не потребує особливої інтелектуальної підготовки або активності, а іноді – й інтелекту в цілому...).

3. Поп-психологія має прагматичну спрямованість – розв'язання конкретних психологічних проблем «звичайних» людей відносно «простими» засобами та прийомами (за принципом *«зроби ось так – отримаєш такий результат...»*). Яскравим прикладом можуть бути відомі «а-ля психологічні» видання американського письменника, оратора та педагога (і, мабуть, «психолога в душі») Д. Карнегі – їхні назви «говорять самі за себе»: *«Як здобувати друзів і впливати на людей», «Як подолати неспокій і почати жити», «Як привертати до себе людей», «Як насолоджуватися життям і отримувати*

задоволення від роботи» тощо. Популярність таких та аналогічних видань (а їхню популярність все ж таки слід визнати – книги вже згаданого Д. Карнегі розійшлися тиражем у кілька десятків мільйонів екземплярів по всьому світові) пояснюється відомою психологічною закономірністю. Остання полягає в тому, що більшість людей у світі в проблемних ситуаціях обирає найлегші шляхи. Глибокі інтелектуальні міркування над своїм «Я» (саморефлексія), усвідомлення того, що складні проблеми часто неможливо розв'язати легкими шляхами, що іноді слід звертатися по допомогу до фахівців, що часом слід не просто ситуативно змінювати свою поведінку, а свої звички (мислення, стиль життя тощо) – все це вимагає від людини певного (явно не низького) культурно-інтелектуального рівня, психологічної культури. Тому, подобається це психологам чи ні, поп-психологія існувала, існує й існуватиме...

4. Психологічні теорії та закони

Специфіка психологічних теорій. Вивчення та розвиток кожної науки потребує знання й використання певних теорій (саме вони, власне, й складають основу наукового знання). Такі теорії існують в різних галузях психології. Так, вивчаючи загальну психологію, здобувачів знайомлять з теоріями уваги, пам'яті, емоцій, особистості тощо. Але ми спробуємо подивитися на всі ці теорії з точки зору їхньої структури. Згідно з А. Юревичем, будь-яка психологічна теорія включає три основні компоненти («зони»): центральний, периферійний та прихований (що відображено на малюнку 4).

Центральна область (т.зв. «ядро теорії») містить:

- центральну категорію (у діяльнісному підході – це «діяльність», у біхевіоризмі – «поведінка», у психоаналізі – «підсвідоме», у когнітивізмі – «пізнання» тощо);

- основні поняття (які доповнюють центральну категорію; наприклад, у діяльнісному підході це «свідомість», у гуманістичній психології – «самоактуалізація» та ін.);

- загальний образ психологічної реальності (наприклад, трикомпонентна структура психіки З. Фрейда «Супер-Его – Его – Ід»);
- базові твердження та принципи (наприклад, принцип єдності свідомості та діяльності у теорії Рубінштейна-Леонтьєва).

Малюнок 4.

Структура психологічних теорій

Зони (області) теорії				
1. Центральна	2. Периферійна		3. Прихована	
Центральна категорія. Основні поняття. Загальний образ психіки. Базові твердження.	Теоретична частина	Допоміжні тези	Особистісний компонент	(знання, емоції тощо)
	Емпірична частина	«Своя»	Надособистісний компонент	(колективні знання, емоції)
		«Чужа»		

Периферійна область поділяється на два компоненти: теоретичний та емпіричний.

Теоретична частина периферії містить допоміжні твердження та їхню аргументацію. Наприклад, відповідно до психоаналітичної теорії, якщо психоаналітик нарешті з'ясує справжні причини проблем свого клієнта, той починає все заперечувати (внаслідок дії відповідного захисного механізму).

Емпірична частина периферії містить дані емпіричних досліджень, котрі підтверджують теорію. Може поділитися на «свою» (дані отримані автором теорії або його прибічниками) та «чужу» (дані отримані у межах досліджень інших теорій).

У принципі вищевказані 2 компоненти можуть містити теорії й з інших наук. Але специфіка психологічних теорій полягає передусім у наявності третього компонента (якого теоретично не повинно бути).

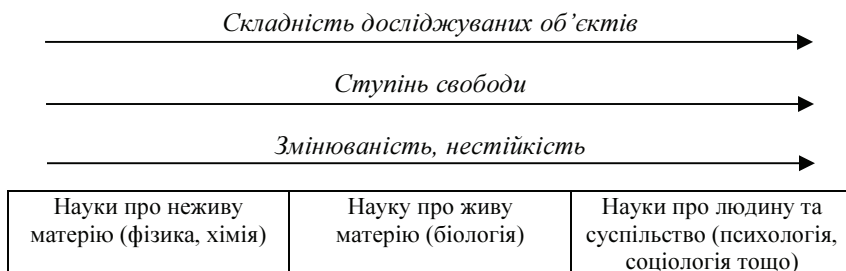
Прихована область – містить два компоненти: особистісний та надособистісний. Особистісний компонент

містить індивідуально-психологічні складові, «відбитки» автора/авторів теорії, «частинки» їхнього світогляду, характеру, життєвого досвіду тощо. Зокрема, багато біографів З. Фрейда писали про те, що «батько психоаналізу» фактично переніс частину власних психологічних проблем у свою теорію («Едипів комплекс» та інші). Надособистісний компонент включає розуміння теорії її прибічниками, наявні емоції до неї («почуття прив'язаності», критичне ставлення до її опонентів). Так, прибічники психоаналізу будуть інакше ставитися до теорій З. Фрейда та інших психоаналітиків, ніж, наприклад, психологи-біхевіористи чи когнітивісти; а теорії Г. Костюка, В. Роменця або В. Татенка українськими психологами сприймаються інакше, ніж, наприклад, європейськими чи американськими.

Психологічні закони. Ряд фахівців зазначають, що існуючі в психології закони відрізняються від традиційних законів у класичних науках. Однією з основних рис наукових законів є їхня повторюваність у різних умовах – так, закон всесвітнього тяжіння однаково працює у будь-якому місці планети Земля. Проте психологічні закони не можуть мати 100%-ву повторюваність з тієї причини, що стосуються людей, які є індивідуальностями.

У цілому, як зазначають деякі фахівці (А. Юревич), чим складнішим є об'єкт науки, тим більш змінюваними («вільними») стають її закони. Це, зокрема, можна побачити на малюнку 5.

Малюнок 5.

Саме тому, за Б. Ломовим, психологічні закони – це не класичні наукові закони, а «**закони-тенденції**» (фактично – закономірності). Вчений виокремлював 7 груп таких закономірностей:

1. Закономірності, що відображають відносно прості залежності між зовнішніми впливами та певними психологічними ефектами; класичним прикладом є основний психофізичний закон Вебера-Фехнера:

$$S = K * \lg I + C$$

де S – сила відчуття; I – сила подразника; K – коефіцієнт пропорційності; C – константа (різна для різних відчуттів)

2. ... що розкривають динаміку психічних явищ; так, за законом перцепції М. Ланге, зорове сприймання «розгортається» у кількох фазах: від грубого розрізнення загальних пропорцій предмета і його положення до формування чіткого та повного образу;
3. ... що характеризують структуру психічних явищ; прикладами можуть бути структурні моделі інтелекту та окремих інтелектуальних процесів, запропоновані когнітивістами.
4. ... що пояснюють залежність ефективності поведінки (діяльності) від рівня психічної саморегуляції; прикладом є закон Йеркса-Додсона (що відображає зв'язок рівня мотивації та емоційної напруги з ефективністю розв'язання завдань);
5. ... психічного розвитку людини (наприклад, закон поетапного розвитку інтелекту Ж. Піаже).
6. ... що розкривають основи різних психічних властивостей людини (наприклад, концепції темпераменту І. Павлова або Б. Теплова-В. Небиліцина).
7. ... відношень між різними рівнями психічних властивостей та процесів (наприклад, положення З. Фрейда про вплив підсвідомих потягів на мислення, емоції та поведінку людини).

Іноді в популярних та науково-популярних джерелах можна зустріти опис певних «психологічних законів» («психологічних законів поведінки», «...законів спілкування», «...законів управління» тощо), які насправді виступають лише певними психологічними ефектами, виявленими дослідниками. Так, описаний в ряді джерел «закон компенсації» («людина, яка має проблеми та недоліки в одній сфері життя, буде намагатися компенсувати їх за рахунок успіхів у іншій сфері свого життя») насправді лише ілюструє відомий психологічний механізм, описаний психоаналітиками (З. Фрейд, А. Адлер).

Загалом можна виокремити наступні особливості психологічних законів-закономірностей:

1. Вони зазвичай доволі «розмиті» і допускають значну кількість винятків, діють лише у певних умовах. Так, закон обсягу пам'яті (7 ± 2) є нечітким (від 5 до 9 одиниць інформації) та не поширюється на певні категорії людей (немовлята, особи з амнезією, при значній втомі, сп'янінні тощо).

2. Будь-яке психологічне явище практично неможливо пояснити якимсь одним психологічним законом, доводиться застосовувати комбінацію їх.

3. Ряд психологічних законів за своїм змістом доволі банальні (наприклад, «більшість людей прагнуть до зменшення ступеня ризику»), а тому, на думку ряду вчених, навряд чи взагалі можуть вважатися законами.

Ключові поняття розділу: *природнича парадигма, гуманітарна парадигма, споглядально-пояснювальне знання, емпіричне знання, теоретико-експериментальне знання, академічна психологія, практична психологія, поп-психологія, психологічні теорії, психологічні закони, психологічні тенденції.*

Питання на самоперевірку:

1. Яка Ваша думка стосовно місця психології в системі гуманітарних та природничих наук? Відповідь обґрунтуйте.

2. Яку методологічну парадигму психології (природничу або гуманітарну) Ви вважаєте перспективнішою? Відповідь обґрунтуйте.

3. На Ваш погляд, психологію слід розцінювати як допарадигмальну, мультипарадигмальну чи позапарадигмальну науку? Відповідь обґрунтуйте.

4. До якого типу психологічного знання належить кваліфікаційна магістерська робота з психології?

5. Чим психологічні теорії та закони відрізняються від теорій та законів в інших галузях науки?

Розділ 3.

РОЗРОБКА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ

1. Методологічні проблеми загальної психології
2. Методологічні проблеми соціальної психології.
3. Методологічні проблеми клінічної психології.

1. Методологічні проблеми загальної психології

Найбільша кількість методологічних проблем психології сконцентрована у проблемному полі загальної психології, що є цілком закономірним та очікуваним (якщо згадати її об'єкт і предмет). Серед традиційних та сучасних проблем варто виділити наступні: психофізіологічна проблема, психоностична проблема, проблема категорій «свідомість», «особистість», «інтелект» тощо.

Психофізіологічна проблема виникла у XIX ст. на основі давнішої **психофізичної** методологічної проблеми, котра існувала в межах філософії. Сутність останньої можна виразити питаннями: *«Який зв'язок між світом фізичних (матеріальних) та психологічних (душевних) явищ?»* та *«Яке місце займає психічне у природі?»*. Фактично психофізична проблема була першою методологічною проблемою психологічної думки, що виникла ще в давній античній філософії в межах спроб зрозуміти світоустрій. Багато століть всі спроби розв'язання цієї проблеми мали характер суто філософських міркувань і дискусій (тут можна згадати відповідні праці Аристотеля, Платона, Т. Гоббса, Б. Спінози, Г. Лейбніца, Р. Декарта тощо). Емпіричне вивчення цієї проблеми розпочалося саме в XIX ст. у межах фізіології (І. Сеченов, І. Павлов) та психофізики (Е. Вебер та Г.-Т. Фехнер). Саме тут психофізична проблема перетворюється на психофізіологічну. Сутність останньої можна виразити питанням *«Який зв'язок між фізіологічними реакціями в організмі (мозку) людини та її психічними реакціями (явищами)?»*. Найбільш детально цю проблему почали

досліджувати у ХХ ст. (що було пов'язано з розвитком фізіології, медицини, нейропсихології, психофізіології тощо).

Варіанти розв'язання цієї проблеми:

1. «Психофізіологічний паралелізм» – ідея полягає в тому, що фізіологічні та психічні процеси є двома самостійними процесами, котрі протікають одночасно (паралельно) і не впливають один на одного. Цієї точки зору, зокрема, дотримувався В. Вундт, котрий вважав об'єктивні фізіологічні методи вивчення психіки другорядними, а основним методом визнавав інтроспекцію.

2. «Психофізіологічна взаємодія» – психічні та фізіологічні процеси є різними процесами організму, котрі, однак, впливають один на одного.

3. «Психофізіологічна ідентичність» – психічні та фізіологічні процеси фактично є тотожними феноменами (вони ідентичні); але психологи позначають їх своїми термінами («емоції», «поведінка»), а фізіологи – своїми («збудження», «імпульси»).

Із психофізіологічною проблемою пов'язана проблема ролі біологічних і соціальних чинників у психічному розвитку та похідні від неї (проблема розвитку інтелекту, особистісних властивостей тощо).

Сутність **психогностичної проблеми** полягає у питанні *«Яким чином можна і слід досліджувати психічні явища?»*. Проблема виникла ще у межах філософії Середньовіччя й загострилась у Новий час із поділом філософії на ідеалістичну та матеріалістичну. У психологічній науці є два основні варіанти її розв'язання, пов'язані з існуванням двох основних методологічних парадигм – природничої та гуманістичної. Перша точка зору (базується на гуманістичній парадигмі) передбачає, що психіка за своєю сутністю є суб'єктивним феноменом, отже, основні методи пізнання психічних явищ також повинні бути суб'єктивними. Це можуть бути інтроспекція (як вважали В. Вундт, У. Джеймс), аналіз нарративних історій тощо. Друга точка зору відповідає природничій парадигмі – згідно з нею, психіка проявляє себе у об'єктивних явищах (реакціях), які можна реєструвати та

вимірювати об'єктивними методами – спостереженням, експериментом тощо.

Категорія «свідомості» виступає об'єктом досліджень у філософії, психології, ряді інших гуманітарних (соціологія) та природничих (фізіологія, медицина) науках. При цьому це один із найскладніших і «проблемних» (якщо не найскладніший) психічних феноменів. Низка психологів не випадково вказує на той парадокс, що свідомість, будучи центральним психологічним феноменом, з яким зіштовхується абсолютно кожна людина, є одним з найменш досліджених психічних явищ.

Традиційно у вітчизняній психології свідомість визначають як вищу форму психічного відображення (властиву лише людині). Наявність свідомості передбачає, що:

- людина може виокремлювати власне «Я» із зовнішнього світу (самоусвідомлення);

- ... має певні знання про себе («*Хто я?*») та навколишній світ («*Що навколо мене?*»);

- ... може встановлювати та підтримувати стосунки з зовнішнім світом (свідомість направлена на пізнання та переживання світу).

На думку В. Аллахвердова, стосовно категорії свідомість можна виокремити три 3 основні методологічні проблеми:

1. Онтологічна проблема – яку можна сформулювати у вигляді питання «*Що саме породжує свідомість?*». Якщо свідомість є «продуктом» активності мозку (як вважається у традиційній академічній науці), то яким чином відбувається процес «породження» нематеріального психічного феномена матеріальним субстратом (мозком)? Які саме нейронні механізми (структури) тут задіяні? Чим тоді можна пояснити офіційно зареєстровані випадки, коли у стані клінічної смерті деякі люди сприймають і пам'ятають події, що відбувалися навколо них (робота реанімаційної бригади, розмови лікарів тощо)?

Якщо ж свідомість усе-таки породжується діяльністю мозку, то виникають наступні питання: «*А навіщо у людини в ході еволюції з'явилася свідомість? Для чого вона існує?*».

Традиційно вважається, що свідомість – це «вищий» рівень психіки. Відповідно, все «вище» має бути кращим та ефективнішим, ніж «нижче». Водночас відомо, що у ряді випадків саме наявність свідомості заважає людині ефективно розв'язувати певні проблеми. Наприклад, усвідомлення свого страху, тих чи інших негативних наслідків може негативно вплинути на поведінку людини, завадити порятунку в небезпечних ситуаціях. Також відомим є той факт, що переробка інформації на підсвідомому рівні часто відбувається швидше та ефективніше, ніж на свідомому.

2. **Гносеологічна проблема** – може бути окреслена наступними питаннями: *«Як саме свідомість пізнає світ?»*, *«Що вона взагалі пізнає?»*, *«Наскільки інформація, котра міститься у свідомості, відповідає дійсності?»*, *«Яким чином людина (її психіка) перевіряє інформацію, якою володіє?»*.

3. **Проблема активності свідомості** – *«Чим вона опосередкована?»*, *«Що саме стимулює свідомість до дії?»*. Так, у вітчизняній психології традиційно вважалося, що джерелом будь-якої активності організму (у т.ч. психіки) виступають потреби. Але до задоволення потреб прагнуть усі живі істоти (зокрема тварини), а свідомість чомусь виникла лише у людини.

Нерозв'язаність цих методологічних проблем, зумовлює виникнення ряду інших, зокрема:

- *Чому у людей існують обмеження у свідомих процесах переробки інформації (відомий діапазон 7 ± 2)?*

- *Яке саме співвідношення між усвідомленими та неусвідомленими пізнавальними процесами та рівнями психіки в цілому?*

- *Яка роль свідомості у процесі навчання (оскільки відомо, що навчатися чомусь можуть і тварини, які не мають свідомості)?*

- *Яка роль свідомості у творчій діяльності людини (відомо, що творчі рішення можуть виникати на підсвідомому рівні)?*

- *Яка роль свідомості у функціонуванні мови? Як дитина навчається усній граматиці ще до навчання у школі? Як саме у її свідомості виникають абстрактні поняття?*

- *Яке співвідношення між індивідуальною та масовою (суспільною) формами свідомості?*

Майже усі ці питання обговорювалися та дискутувалися філософами, психологами та іншими науковцями ще у другій половині ХХ ст. З тих пір ситуація кардинально не змінилася.

Категорія «особистість» як відомо, є однією з найбільш поширених (і водночас дискусійних) у психології, філософії та гуманітарних науках. Відомим є той факт, що ще в 1930-ті рр. Г. Олпорт нарахував понад 50 різних визначень цього терміна (зрозуміло, що з тих пір ця кількість аж ніяк не зменшилася, швидше навпаки...). Сам Г. Олпорт вважав, що особистість – це динамічна організація психофізіологічних систем індивіда, котра зумовлює характерні для нього поведінку та мислення.

Слід навести цікавий факт – навіть у межах радянської (марксистсько-орієнтованої) психології мали місце відносно різні підходи стосовно розуміння особистості: *«соціальна істота, що включена у суспільні відносини і є діячем суспільного розвитку»* (А. Петровський); *«конкретна людина як суб'єкт перетворення світу на основі його пізнання, переживання та ставлення до нього»* (К. Платонов); *«сукупність соціальних властивостей людей»* (В. Мясіщев, Б. Ананьєв та ін.) тощо. Що ж тоді казати про широкий діапазон розуміння особистості у зарубіжних методологіях...

Нерозв'язаність питання щодо сутності особистості зумовлює появу ряду інших методологічних проблем і питань:

- *Яка структура особистості? Які компоненти вона містить?* У різних методологіях ці компоненти не просто є різними; так, гуманістична психологія взагалі вважає такі питання некоректними, адже людська особистість «є цілісною».

- *Який ступінь взаємодії між особистістю та зовнішніми соціальними чинниками (соціальна ситуація, вплив культури тощо)?* Фактично тут уже виникає так звана «психосоціальна проблема», яку буде розглянуто нижче.

- *Яка міра свободи особистості, наскільки вона є вільною?* Різні психологічні теорії дають протилежні відповіді на це питання – від відносної свободи людини (А. Маслоу) до визнання відносно жорсткого детермінізму (З. Фрейд, Б. Скіннер).

- *Яким саме є співвідношення біологічних та соціальних чинників у формуванні конкретних особистісних рис?* Так, автор трифакторної моделі особистості Г. Айзенк вважав, що базові риси (екстраверсія–нейротизм–психотизм) зумовлені генетично. Стосовно найпоширенішої зараз п'ятифакторної моделі особистості (екстраверсія–дружелюбність–нейротизм–сумлінність–відкритість досвіду) серед науковців досі тривають дискусії про міру впливу біологічних (темпераментальних) чинників на окремі риси. Зокрема, є дані про вплив на нейротизм (емоційна стабільність–нестабільність) нейрофізіологічних особливостей мозку людини.

- *Які ознаки (критерії) психологічно благополучної особистості?* У сучасній психології (особливо в межах позитивної психології) є низка концепцій, де по-різному описуються сутність та ознаки «психологічного благополуччя», «суб'єктивного благополуччя», «емоційного благополуччя» тощо.

- *Чи можна вважати універсальними існуючі психологічні концепції особистості?* Відомо, що останні розроблялися переважно дослідниками західних країн (а отже, носіями тих культур) – виникає питання, наскільки їх можна застосовувати до інших (східних) цивілізацій з іншими світоглядними орієнтирами? Крім того, оскільки майже всі відомі теорії особистості розроблялися науковцями-чоловіками, згодом виникло питання, чи підходять вони повною мірою для розуміння особистості жінок? У психології вже з'явилися «жіночі» концепції особистості (К. Гілліган, Дж. Міллер), автори яких намагалися врахувати «жіночу специфіку» (орієнтацію на міжособистісні стосунки, більшу потребу в емоційних контактах тощо).

- *Чи можна застосовувати для розуміння особистості концепції, які базуються не на традиційній науковій методології, а на інших (альтернативних, «паранаукових») засадах?* Мова, зокрема, йде про такий напрямок, як трансперсональна психологія, пов'язаний з ідеями східних філософсько-психологічних практик (С. Гроф та ін.).

Ще однією «проблемною» категорією психологічної науки виступає «інтелект». Традиційно цим терміном позначають сукупність пізнавальних здібностей людини, її здатність розв'язувати ті чи інші завдання, проблемні ситуації. Вивчення цього феномена призвело до появи наступних методологічних питань:

- *Яка структура інтелекту?* У межах когнітивної психології було розроблену низку моделей (однофакторну, багатофакторні, ієрархічні тощо), котрі пропонують різні варіанти відповідей.

- *Які типи інтелекту існують?* Якщо до початку ХХ ст. увага науковців була зосереджена на вивченні «традиційного» («академічного») інтелекту, то у 1920 р. Е. Лі Торндайк використав термін «соціальний інтелект» для позначення альтернативної форми здібностей, котрі стосуються розв'язання не академічних завдань, а ситуацій соціальної взаємодії. Пізніше деякі науковці (Р. Бар-Он, П. Саловей, Дж. Майер, Д. Гоулман тощо) розпочали розробку феномена «емоційного інтелекту», а американець Г. Гарднер створив відому концепцію множинних інтелектів (де спочатку виокремить 7, а потім – аж 9 різних його типів). Крім цього, в психології та суміжних науках почнуть з'являтися терміни типу «управлінський інтелект», «політичний інтелект» тощо.

- *Які чинники і якою мірою впливають на інтелектуальний розвиток? Як інтелект пов'язаний з нейрофізіологічними особливостями ЦНС?* Крім найвідоміших концепцій психічного розвитку Л. Виготського та Ж. Піаже (які вже пропонують різні відповіді), у психології згодом виникають інші теорії з акцентом або на внутрішні (біологічні), або на зовнішні (соціальні) чинники, або на результат їхньої системної взаємодії. При цьому слід зазначити, що дані сучасних досліджень фіксують наявність певного зв'язку показників ЕЕГ та функціональної асиметрії головного мозку з інтелектуальними параметрами.

- *Яким чином можна вимірювати інтелект?* Це одне з основних проблемних питань у межах психодіагностики, адже питання типу «Що ж саме вимірюють тести інтелекту?» не таке вже й очевидне. По-перше, відомо, що результат таких тестів пов'язаний не лише з рівнем інтелекту, але й низкою інших особистісних чинників (емоційний стан досліджуваних,

рівень тривожності тощо). По-друге, частина завдань тестів інтелекту є соціально зумовленими – вони можуть «працювати» в одній культурі, і «не працювати» в іншій. По-третє, психологи досі сперечаються між собою стосовно доцільності запровадження часових лімітів при визначенні інтелекту – одні вважають, що «швидке розв'язання» завдань виступає одним із критеріїв інтелектуальних здібностей, інші – це заперечують.

- *Як співвідносяться між собою інтелектуальні та креативні здібності?* Тут теж існують різні точки зору. Зокрема, одні науковці вважають, що це незалежні один від одного чинники або між ними є незначний зв'язок; інші фахівці розцінюють їх як ортогональні (залежні) чинники – високий інтелект передбачає високу креативність, і навпаки. Є точка зору (Е. Торренс), згідно з якою, до 115-120 IQ інтелект та креативність утворюють єдине ціле, а при перевищенні цього рівня стають незалежними чинниками.

Згодом дослідження феномена інтелекту ускладнилося появою ще однієї категорії – «штучний інтелект» (ШІ). Стосовно неї також виник ряд питань методологічного характеру, зокрема:

- *Яка принципова відмінність існує між штучним та людським інтелектом? Що саме ШІ у принципі не може зробити, на відміну від людини? У цьому контексті цікавими є дані дослідження Дж. МакКоя та Т. Улмана (2018), які намагалися виявити слово-«ознаку», що дозволяє зрозуміти з ким саме (зі справжньою людиною чи машиною) спілкується людина. Виявилось, що для багатьох це було слово «любов».*

- *Наскільки можливим є використання ШІ при виконанні окремих функцій психологічної допомоги (психодіагностика, консультування, психокорекція, психотерапія)?* Відомо, що в зарубіжній психології вже є спроби відповідного використання ШІ (зокрема, проведення елементів комп'ютеризованої когнітивно-поведінкової психотерапії продемонструвало результати не нижчі від традиційної терапії).

- *Які етичні та соціальні наслідки такого використання ШІ?* Кожна комп'ютерна технологія теоретично може вийти з ладу, діяти непередбачувано; також тут постає проблема збереження конфіденційності отриманих даних клієнта.

Слід зазначити, що крім вищезгаданих, у сучасній психології залишаються дискусійними питання, пов'язані з іншими категоріями, зокрема «образ», «переживання», «мотив», «діяльність» тощо.

2. Методологічні проблеми соціальної психології

Основною методологічною проблемою соціальної психології можна вважати так звану **«психосоціальну проблему»**. Остання постає у наступних питаннях:

- *Яке співвідношення біологічного та соціального у психіці?* (у цьому випадку вона фактично є «віддзеркаленням» раніше згаданої психофізіологічної проблеми);

- *Яке співвідношення індивідуального та колективного в психологічній структурі індивіда? Наскільки індивідуальність людини може відрізнятися від соціокультурних норм, шаблонів тощо?* (фактично це один із варіантів проблеми соціального впливу у процесі спілкування);

- *Який чинник – особистість чи соціальна ситуація є більш вагомим при прогнозуванні поведінки особистості?* (у такому контексті ця проблема починає перегукуватися з проблемою стійкості особистості);

В історії філософії та психології було кілька варіантів розв'язання цієї проблеми:

1. Соціальний вплив мало що вирішує, адже основні чинники розвитку та функціонування психіки – внутрішні (спадкові, генетичні); нині ця точка зору не підтримується більшістю психологів.

2. Соціальний вплив має вирішальне значення, людина є «зліпком» з її оточення (можна згадати відому концепцію «*tabula rasa*» Дж. Локка, соціологізаторські теорії Е. Дюркгейма, Г.Тарда та ряду інших соціологів). У межах соціально-психологічних досліджень було встановлено вагомий вплив соціальних чинників на поведінку, формування свідомості; але такий вплив не був абсолютним і вирішальним (можна згадати відомий факт – навіть у межах однієї соціальної групи, суспільства та культури завжди

мають місце певні відхилення від існуючих соціальних зразків та шаблонів).

3. Соціальні та біологічні чинники постійно конфліктують між собою (про що, зокрема, писав свого часу З. Фрейд); але навіть визнання «конфліктності» цих чинників врешті-решт не дає відповіді на питання, що є сильнішим, вагомішим. Навіть багато психоаналітиків відійшли від точки зору «батька психоаналізу» про те, що внутрішні чинники є вирішальними.

4. Соціальні та біологічні чинники взаємодіють між собою, «переплітаються», взаємодоповнюють один одного – на сьогодні цю точку зору прямо чи побічно підтримує більшість психологів.

Певні методологічні проблеми також пов'язані з категорією **«спілкування»**, яка, власне, й лежить в основі всіх соціально-психологічних явищ. У вітчизняній соціальній психології спілкування розглядалося як процес встановлення дво- або багатосторонніх контактів між людьми, зумовлений їхньої потребою у спільній діяльності. Спілкування виступає багатобічним феноменом, у якому традиційно виділяють три сторони – перцепція (соціальне сприймання), інтеракція (соціальна взаємодія) та комунікація (обмін інформацією). Тут виникали та виникають наступні питання:

- *Як співвідносяться між собою поняття спілкування та діяльності?* Одні вчені вважали спілкування окремим видом діяльності (*«комунікативна діяльність»*), тоді як інші – тлумачать її як загальний «фон» усіх видів діяльності (виходячи з того, що вона прямо чи побічно завжди має місце у ігровій, навчальній або трудовій видах діяльності).

- *Яку структуру має спілкування?* Дослідження свідчать, що первинні схеми спілкування типу *«суб'єкт (індивід-1) – суб'єкт (індивід-2)»* занадто спрощують це явище, адже спілкування може зумовлюватися певним об'єктом (наприклад, розмова двох людей може змінитися або припинитися, якщо змінюється тема). Отже, доводиться звертатися до схеми *«суб'єкт – об'єкт – суб'єкт»*, яка теж може мати певні варіації у тих чи інших життєвих ситуаціях.

- *Що відбувається з суб'єктами під час різних форм Internet-спілкування?* Розвиток Internet-технологій, з одного боку, розширив комунікативні можливості людей, а з іншого – зумовив виникнення низки нових психологічних проблем (психологічна специфіка та наслідки технічно-зумовленого спілкування, зміни в поведінці та свідомості учасників масового та/або анонімного спілкування в соціальних мережах тощо).

- *Яким чином здійснюється інформаційно-психологічний вплив на особистість та/або групу?* Особливо актуально це в контексті феномена масової комунікації, пов'язаного з пропагандою, рекламою тощо. Перша класична модель масової комунікації Г. Лассвелла («Хто передає? Кому? Що? Як? З яким ефектом?») виявилася занадто спрощеною для розуміння тих інформаційно-комунікативних процесів, які відбуваються в сучасних суспільствах, що згодом призвело до появи ряду інших моделей, а також нового міждисциплінарного напрямку – комунікативістики.

- *Які межі зовнішнього (соціального) впливу на особистість, і чи існують ці межі взагалі? До чого влада може змусити людину/людей?* Актуальність даних питань має не так науковий, як практичний характер. Вперше їх почали ставити після закінчення Другої Світової війни, коли філософи, соціологи, політологи та психологи намагалися зрозуміти причини підтримки нацистів з боку німців, масової участі останніх у воєнних злочинах. Тут можна пригадати класичні дослідження «F-особистості» (Т. Адорно) або «підкорення авторитету» (С. Мілгрем тощо). Події російсько-української війни засвідчили, що цю проблему не слід пов'язувати лише з певними етнопсихологічними особливостями німців. Уже існують окремі розробки (і вони, напевно, проводитимуться ще протягом тривалого часу в майбутньому), в яких вивчається поведінка російського населення до та під час російсько-української війни, вплив рашистської пропаганди на масову свідомість та поведінку росіян.

Ще однією важливою методологічною проблемою соціальної психології можна вважати проблему сутності **масової свідомості** (яку також давно намагаються розв'язати

філософи, соціологи, політологи тощо). Загалом на даний момент можна виокремити два основні підходи до розуміння сутності цього феномена. Перший спирається на традицію визначення масової свідомості, «відштовхуючись» від її суб'єкта-носія («маси» або «мас»), і, відповідно, протиставляється свідомості індивідуальній. З цієї точки зору масова свідомість – це свідомість макросоціального рівня або, як писав В. Васютинський, *«свідомість загальнолюдська, загальносуспільна, міжнародна, загальнонаціональна, міжнаціональна, загальнокласова, міжкласова, свідомість усіх інших великих соціальних груп...»* (1997, С.25). Друге тлумачення випливає з існуючої традиції протиставлення масової та елітарної (або спеціалізованої) свідомості. У такому контексті масова свідомість включає передусім буденні (неспеціалізовані, нефакхові), «народні» уявлення, ідеї, образи, почуття, бажання.

При вивченні масової свідомості деякі науковці оперують категоріями **«колективне несвідоме»** та **«колективна пам'ять»**, що також тягне за собою появу низки питань – *Чим саме вони відрізняються від індивідуальних аналогів? Яким чином їх можна досліджувати?* Наявні у психології, соціології, культурології відповідні концепції не дозволяють поки дати однозначних відповідей.

3. Методологічні проблеми клінічної психології

Однією з основних методологічних проблем клінічної психології виступала та досі виступає **проблема критеріїв (ознак) визначення норми та патології («не-норми») психіки**. Традиційно у психології використовувалися три такі критерії:

1. *Функціональний* – визначав нормою усі прояви, котрі не заважають нормально, адекватно, повноцінно функціонувати людині, виконувати ту чи іншу діяльність; наприклад, стан наркотичного сп'яніння не може вважатися нормальним, адже тоді порушуються адекватність сприймання інформації, мислення, ефективність поведінки (діяльності) індивіда.

2. *Статистичний* – визначає норму як те, що поширене у тій чи іншій спільноті, властиве більшості її представників;

зокрема в психодіагностиці вважається, що середній рівень інтелекту дорівнює $100 \pm 15(16)$ IQ (тобто від 84-85 до 115-116 IQ), оскільки рівень інтелектуального розвитку більшості людей знаходиться саме в цьому діапазоні. Відповідно, якщо людина має рівень інтелекту 70-80 IQ, це вже вважатиметься «нижче норми». Але тут може виникати проблема масового поширення в суспільстві тих чи інших патологічних явищ; наприклад, в ряді суспільств поширеними можуть бути вживання алкоголю (і до нетверезих людей можливе абсолютно толерантне, «нормальне» ставлення...) або агресивно-ворожі настановлення (і тоді добрі, чуйні та толерантні люди будуть вважатися «не-нормою»). І ось тут ми логічно переходимо до третього критерію норми.

3. *Соціально-культурний* – визначає нормою усе те, що відповідає соціальним цінностям та нормам тієї чи іншої соціальної спільноти. Наприклад, у багатьох країнах західних культур (Північна й Західна Європа, Північна Америка, Австралія, Нова Зеландія та ін.) гомосексуальність особистості вже давно не вважається патологією, її сприймають як один із нормативних варіантів сексуальних орієнтацій людей (як і гетеросексуальність). Зокрема, наприкінці ХХ ст. гомосексуальність було вилучено з Міжнародного класифікатора хвороб (МКХ). Натомість у ряді країн Східної Європи (у т.ч. в Україні), Азії, Африки ставлення до представників ЛГБТ-спільноти доволі стримане (а іноді й відверто вороже), адже більшість (або значна частина) населення розцінює це як те, що суперечить «традиційним цінностям», «народній культурі», релігійним настановам тощо.

Якщо узагальнити погляди різних фахівців щодо критеріїв психічного здоров'я особистості, можна виділити наступні ознаки:

- на рівні особистісних рис: часто згадують оптимізм, емоційну врівноваженість (самоконтроль), етичність (здатність дотримуватися етичних норм, чесність, сумлінність тощо), відповідальність, почуття гумору, доброзичливість, терпимість, емпатійність, самоповагу, незалежність, вміння позбуватися образ тощо;

- на рівні емоційних станів: здатність вільно проявляти власні емоції, контролювати негативні емоції (страх, гнів тощо),

здатність радіти, емоційна гнучкість (відсутність ригідності у почуттях) тощо;

- на рівні психічних процесів: здатність до адекватного сприймання інформації, її зберігання та аналізу, здатність адекватно сприймати й аналізувати самого себе, критичність мислення, здатність керувати власними думками, креативність тощо;

- на рівні мотиваційної сфери: адекватний рівень бажань і прагнень (що відповідають реальним здібностям людини), наявність гуманістичних, інтелектуальних та естетичних цінностей (добро, краса, справедливість, любов, пізнання тощо), орієнтація на саморозвиток, інтерес до навколишнього світу тощо.

Проблема розрізнення психічної норми та патології ускладнюється ще й тим, що в клінічній психології та психіатрії є ціла низка феноменів, які визначаються як «крайній варіант норми» (наприклад, акцентуації характеру), або «межові психічні стани» (коли це вже не є нормою, але й не виступає яскраво вираженою патологією). В останні часи вказана методологічна проблема загострилася у зв'язку зі зростанням частоти саме «межових» нервово-психічних розладів (МНР). Особливо значущим це стало й для нашого суспільства внаслідок подій російсько-української війни, поширення різноманітних типів психологічної травматизації, ПТСР.

Ще однією важливою методологічною проблемою клінічної психології є **взаємодія психічних і соматичних (тілесних, фізіологічних) чинників при виникненні й розвитку психосоматичних хвороб**. Фактично це основне питання такого напряму клінічної психології, як психосоматика, актуальність якої зростає (є дані, що до 40% пацієнтів лікарів у світі мають не соматичні, а психосоматичні розлади). У межах психосоматики виникло кілька концепцій, що пропонують свої варіанти відповіді на це питання, зокрема: психоаналітичні (у яких психосоматичні розлади вважаються наслідком внутрішніх конфліктів, колишніх емоційних переживань і травм, витіснених у підсвідоме), психофізіологічні (... наслідком стресових реакцій в організмі), соматотипічні (... наслідком особливостей

тілобудови пацієнта), алекситимічна (... наслідком алекситимії – нездатності людини вербально виражати власні почуття), концепція «персонального профілю» (згідно з якою наявність ряду специфічних індивідуально-психологічних рис підвищує вірогідність розвитку того чи іншого розладу) тощо.

Ключові поняття розділу: методологічна проблема, психофізична та психофізіологічна проблема, психогностична проблема, психосоціальна проблема, свідомість, особистість, спілкування, норма, патологія, психосоматика.

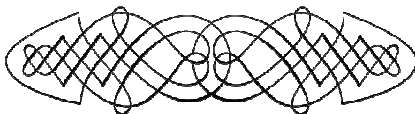
Питання на самоперевірку:

1. Яку теоретико-методологічну проблему психології Ви вважаєте основною та найскладнішою? Відповідь обґрунтуйте.

2. Чи можливим є подальший розвиток психологічної науки без розв'язання цих проблем? Чи можна проігнорувати їх і досліджувати інші проблеми? Відповідь обґрунтуйте.

3. Які ще (не згадані в цьому розділі) теоретико-методологічні проблеми психології Ви знаєте (або чули)?

4. Що, на Вашу думку, потрібно для ефективного розв'язання цих та інших методологічних проблем – нові методи й методики або нове покоління науковців, або щось інше?

Розділ 4. МЕТОДОЛОГІЧНІ КРИЗИ У ПСИХОЛОГІЇ

1. Методологічні кризи як етапи розвитку психологічної науки.
2. Методологічна криза в психології 1910-1930-х рр.
3. Ознаки методологічної кризи в психології кінця ХХ – початку ХХІ ст.

1. Методологічні кризи як етапи розвитку психологічної науки

Нагадаємо, що за концепцією Т. Куна наука у своєму розвитку проходить три стадії: допарадигмальну, парадигмальну та постпарадигмальну. Процес занепаду існуючої парадигми являє собою методологічну кризу, яка розв'язується шляхом «наукової революції» (що призводить до появи нової парадигми). Поряд із тим історія розвитку психологічного знання свідчить, що з кінця ХІХ ст. (час оформлення психології як окремої наукової емпіричної дисципліни) в ній ніколи не існувало єдиних, загально визнаних теорій-парадигм. Останні могли мати лише місцевий (локальний) характер – біхевіоризм у США або діяльнісний підхід в СРСР. Все це давало й досі дає певним науковцям і філософам підстави заявляти про наявність **методологічної кризи**.

Загалом методологами виокремлюються наступні ознаки методологічних криз у психології:

1. Відсутність єдиної теорії (парадигми), котру б підтримувала більшість психологів. Більш того, ряд психологів взагалі заявляють про те, що така парадигма неможлива або непотрібна.

2. Роз'єднаність психології (та, відповідно, психологів) на різні «методологічні табори», наукові школи, кожна з яких має власні правила та норми (це нагадує ситуацію в політиці, де кожна країна живе за власними законами).

3. Відсутність єдиних критеріїв добування та перевірки психологічного знання. Ми вже згадували, що гуманістична та

природнича парадигми пропонують не просто різні, а протилежні погляди стосовно методів психології.

4. Фактичний «розкол» між академічною (науковою) та практичною психологією.

Сучасні методологи виокремлюють дві основні лінії розколу-конфлікту:

«*Академічна (теоретична) – практична психологія*». З початку виникнення психологічної науки у ній домінував академічний напрямок. Вчені-дослідники часто звинувачували психологів-практиків у недостатній обґрунтованості результатів, а іноді – навіть у «шарлатанстві». Практики, у свою чергу, звинувачували вчених-теоретиків у «пустому теоретизуванні» та «філософствуванні», котрі не сприяють розв'язанню реальних соціальних проблем (соціальна нерівність, війни, злочинність тощо).

«*Гуманістичний – природничий підходи*». Прибічники першого звинувачують своїх опонентів у спробах звести всі прояви психіки до фізіологічних або напівфізіологічних реакцій (рефлекси, поведінка), намаганні представити внутрішній світ людини у вигляді математичних моделей та показників. Натомість, прибічники природничого табору часто заявляють про «ідеалізм» і «суб'єктивізм» своїх опонентів-«гуманітаріїв».

Далі ми розглянемо, як виникали, розвивалися та сприймалися професійною спільнотою конкретні методологічні кризи.

2. Методологічна криза в психології 1910-1930-х рр.

На початку ХХ ст. традиційна психологія (В. Вундт та ін.) базувалася на наступних положеннях:

- 1) психіка ототожнювалася зі свідомістю;
- 2) основним завданням психології вважалося вивчення свідомості та її структури;
- 3) свідомість (внутрішній душевний світ) протиставлялася зовнішній реальності;

4) основним методом емпіричної психології вважалася інтроспекція, адже саме вона була здатна вивчати свідомість (самосвідомість).

Але на початку 1910-х рр. ряд науковців у своїх працях та виступах почали вести мову про наявність методологічної кризи. Останню вони розуміли по-різному. Так, 1914 р. М. Ланге писав, що існуюча психологія не має загально визнаної теоретичної системи («фундаменту»). Інші науковці вважали, що стара теорія не може задовольняти запити самої психологічної науки та практики, не здатна пояснювати нові факти, розв'язувати соціальні проблеми. Треті вважали, що причини кризи полягають у протиставленні двох відомих філософських систем – ідеалізму та матеріалізму (який був представлений позитивізмом і марксизмом).

Загалом усі причини методологічної кризи цього періоду можна розподілити на дві групи:

1. Зовнішні причини (поза межами самої психології):

- Наукові відкриття початку ХХ ст. (зроблені, головним чином, у межах фізики – відкриття структури атому, радіоактивності, поява теорії відносності тощо) зумовили перегляд усєї наукової картини світу і продемонстрували, що навіть у «класичних» науках «об'єктивні» наукові знання (теорії) можуть сильно змінюватися. Фактично мова йде про перехід від класичної та некласичної науки.

- Розвиток промисловості та техніки зумовив зародження нових галузей (психотехніка, промислова психологія тощо).

- Події Першої світової війни, революції та наступний розпад існуючих європейських імперій призводили до світоглядних (філософських) змін, поглядів на світ і людину, перегляду системи цінностей. Все це, у свою чергу, вимагало нових наукових пояснень.

2. Внутрішні (в межах психологічної науки). Згідно з Л. Виготським, основною внутрішньою причиною кризи став *«розвиток прикладної психології в усьому її обсязі...»*. Можна пригадати, що у цей період мало місце виникнення психоаналізу (З. Фрейд), психотехніки (Х. Мюнстенберг), педології (С. Холл), соціальної психології тощо. Стара академічна психологія була не в змозі дати пояснення новим даним, отриманим у межах

нових галузей. Ця обставина поєднувалася з відсутністю бажання прибічників традиційної теорії переглядати її, а також із критичним ставленням психологів «нової хвилі» до існуючих теорій.

Прояви методологічної кризи 1910-1930-х рр. мали наступний характер:

1. Виникнення нових психологічних напрямів, кожен з яких щось критикував у старій психологічній теорії В. Вундта:

- біхевіористи – закидали звинувачення у суб'єктивізмі методу інтроспекції та головному об'єкту досліджень (свідомості);

- психоаналітики – вважали, що свідомість є лише «зовнішнім шаром» психіки;

- соціологічна школа психології – критикувала стару теорію за те, що остання не враховує соціальну природу особистості, її зв'язок із суспільством;

- гештальт-психологи – загалом не погоджувалися з думкою В. Вундта про те, що метою психології є вивчення структури (елементів) свідомості, адже основний принцип гештальт-психології полягав у тому, що ціле не можна зводити до суми частин, з яких воно складається (а психічні явища розглядалися саме у цілісних формах – «гештальтах»).

2. Прибічники нових теорій намагалися не лише побороти стару концепцію. Вони вважали, що саме їхня теорія повинна стати загальнопсихологічною концепцією. Але оскільки у кожній із запропонованих теорій були свої «мінуси», цього не відбулося. Тобто кожна нова теорія могла пояснити лише певне коло проблем, але стати парадигмою жодна з них так і не змогла.

3. Оскільки кожен напрям мав свої «слабкі сторони», почалася взаємна критика, котра згодом призвела до появи розколів і різноманітних трансформацій. Прикладом може слугувати історія розвитку психоаналізу, де ряд учнів та прибічників З. Фрейда згодом відійшли від його вчення, створивши власні теорії та школи (К.-Г. Юнг, А. Адлер тощо); пізніше виникають нова методологічна хвиля «гуманістичного психоаналізу» (Е. Фромм та ін.) та інші напрями.

У відомій праці *«Історичний сенс психологічної кризи»* (1927) Л. Виготський зазначав, що методологічна криза має не лише негативний, але й позитивний бік, адже визнання проблеми підштовхує науку до подальшого розвитку. На думку вченого, виходом із цієї ситуації може стати створення принципово нової загальнопсихологічної теорії (а не поєднання принципів та ідей старих теорій), котра повинна базуватися на марксистських принципах (що є цілком закономірним, враховуючи місце та час написання цієї праці).

Специфіка методологічної кризи 1920-1930-х рр. у радянській психології полягала в наступному. У СРСР не було такого широкого спектру думок, як у західній науці, адже методологічною основою усіх радянських наук було проголошено марксизм-ленінізм. Але навіть за цих умов у 1920-ті рр. ще мали місце відносно активні дискусії стосовно предмета психології, діяли «біологізаторські» та «соціологізаторські» психологічні школи, використовувалися розробки зарубіжних фахівців (психоаналіз, тести тощо). З 1930-х рр. усі психологічні явища почнуть пояснюватися психофізіологічною концепцією академіка І. Павлова (остаточно ця теорія буде оголошена методологічною основою радянської психології у 1950 р.). Всі інші погляди починають вважатися «ідеалістичною буржуазною психологією».

У педологічній практиці, яка розвивалася у СРСР досить інтенсивно (і в межах якої відбувалося багато психологічних розробок), на початку 1930-х рр. стали гостро проявлятися певні проблеми та протиріччя:

- радянська педологія не змогла дати чітке визначення своєму предметові, педологами досліджувалися доволі різні (психологічні, педагогічні, фізіологічні, медичні) проблеми дитячого розвитку;

- у ній спостерігалось змішування (своєрідний «мікс») досить різних, у т.ч. зарубіжних, теорій та методів (анкетування, тестування, експерименти тощо);

- відсутність єдиної теорії не давала змоги коректно інтерпретувати отримані емпіричні результати;

- поширена «мода на тести» та випадки некоректного використання їх іноді призводили до серйозних помилок

(наприклад, неправильна постановка клінічних діагнозів дітям із педагогічною занедбаністю).

З іншого боку, у межах соціально-психологічних і психотехнічних досліджень окремі радянські науковці отримували результати, котрі прямо суперечили пануючій у СРСР марксистській ідеології. Прикладом можуть бути результати крос-культурних досліджень пізнавальних процесів у представників етносів радянської Середньої Азії, отримані О. Лурія в ході наукових експедицій 1930-1931 рр. (що суперечило тезі про «єдиний радянський народ»); дані досліджень І. Шпільрейна вказували на відносно низький інтелектуально-культурний рівень значної кількості представників робочого класу та селянства і на більш високий рівень вихідців із сімей інтелігенції або священників (що також підривало тезу про провідну роль пролетаріату в країні).

Безумовно, при сталінському режимі все це не могло тривати довго. У липні 1936 р. ЦК ВКП(б) видає сумнозвісну Постанову *«Про методологічні перекручення у системі Наркомпросів»*, котра фактично поклала край усім методологічним дискусіям у радянській психології. Ряд психологічних досліджень (у галузі вікової, соціальної психології, етнопсихології, психотехніки тощо) було припинено, окремі дослідники репресовані, частина – переключилася на вивчення інших наукових проблем. Отже, методологічна криза в СРСР була завершена штучним адміністративним шляхом, що згодом призвело до відставання ряду галузей вітчизняної психології (соціальна психологія, психодіагностика тощо) від західних колег.

3. Ознаки методологічної кризи в психології кінця XX – початку XXI ст.

1976 р. на відкритті XXI-го Міжнародного психологічного Конгресу його президент П. Фресс оголосив, що психологія перебуває у кризовому стані. Отже, серед методологів розпочалася нова хвиля дискусій про стан психологічної науки,

яка більш-менш активно триває дотепер. Основними ознаками методологічної кризи сучасної психології, на які вказують науковці, є наступні:

- відсутність єдиної загальнопсихологічної теорії (парадигми);
- суперництво різних психологічних шкіл і парадигм;
- збереження розколу між академічною та практичною психологією;
- поява конкуренції з боку ненаукових галузей (парапсихологія, астрологія тощо) та релігії («християнська психологія» та ін.).

Можна помітити, що якщо перші три ознаки є традиційними (про них заявляли ще у першій половині ХХ ст.), то остання – відносно нова. Її поява у період активного науково-технічного розвитку в світі, на перший погляд, є дивною (хоча з психологічної точки зору – частково закономірною, про що ми поговоримо далі).

О. Хомська наприкінці 1990-х рр. вказувала на існування наступних методологічних проблем, що на її думку, сигналізували про існування наукової кризи:

- Широке застосування на пострадянському просторі різних видів психологічної допомоги – психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, методик, побудованих на східних релігіях та медіативних техніках тощо. Проблема полягає в тому, що кожна з цих теорій/технік передбачає власне світоглядне розуміння людини, причин появи її психологічних проблем, шляхів їхнього розв'язання.

- Частина цих методологій прийшла до нас з інших (західних і східних) культур; відповідно, вони не просто можуть суперечити традиційній культурі, але відносно малодосліджені у вітчизняній психології (це призводить до виникнення відомої кризової ситуації відставання теорії від практики).

- Збільшення ролі релігії у пострадянських суспільствах висунуло проблему її взаємодії з науковою психологією. Наприклад, з'являються нові напрями (типу «християнська психологія»), де відбувається змішування понять «психіка» і «душа» (як це було у ХІХ ст.).

- Розвиток технологій (зокрема нових методів нейрофізіологічних досліджень ЦНС) призводить до поширення спроб пов'язати особистісні риси людини з особливостями функціонування її мозку, знайти конкретні ділянки (структури) мозку, що відповідають за певні риси і навіть свідомість загалом.

У 2001 р. окремими американськими науковцями (Р. Стернберг та ін.) називалися наступні ознаки кризи у світовій психології:

- звуження області емпіричних досліджень;
- ізоляція різних теорій одна від одної, використання ними нечіткої наукової мови (в результаті одним і тим самим терміном можуть позначатися різні психологічні явища);
- неможливість об'єднання наявних психологічних знань у єдину цілісну систему.

Аналізуючи стан сучасної психології, А. Юревич пропонує визначати його як **системну кризу**, причинами якої він вважає:

1. *Загальну кризу раціоналізму у сучасній західній цивілізації*. Так, в американському штаті Каліфорнія (де розташований всесвітньо відомий науковий центр «Кремнієва долина») астрологів значно більше, ніж професійних фізиків; астрологічні прогнози друкують 90% газет США, а статті про науку – лише 10%. У східних країнах такої тенденції немає, оскільки їхні традиційні культури значно більше уваги приділяли ірраціональним аспектам. Отже маємо парадоксальну (на перший погляд) ситуацію – чим більше розвиваються наука, техніка, освіта, тим менше масова свідомість цікавиться науковим знанням, вона починає «тяжити» до протилежного полюсу знань.

2. *Криза самосвідомості науки («методологічні комплекси»)* – ряд учених-психологів вважають, що їхня наука програє багатьом «класичним» природничим наукам. Зокрема:

- в психології досі немає точних законів, вони усі відносні (хоча це можна пояснити тим, що психологія досліджує складніші об'єкти, ніж фізика, хімія або біологія);

- природничі науки мають більше прикладне значення, ніж психологія (але лише тому, що на психологів накладається

значно більше етичних обмежень, ніж на фізиків або хіміків; наприклад, нейропсихологічні дослідження виявили, які зони головного мозку відповідальні за агресивну поведінку людини, але психологи не можуть вільно «втручатися» у роботу мозку живої людини).

3. Втрата впливовості позитивістської методології.

Ідеальні «об'єктивні» схеми наукового дослідження, передбачені позитивізмом (теорія – гіпотеза – емпіричне дослідження – висновки – нова теорія), часто «не працюють» повною мірою. Як наслідок, ряд дослідників починають використовувати «тіньову методологію» (наприклад, висувають гіпотези після проведення досліджень). Культ статистичних обчислень (кореляцій та інших параметрів) фактично звів сутність психологічних досліджень до математичних операцій. При цьому математичні показники самі по собі не є гарантією об'єктивного результату. Наприклад, якщо б І. Ньютон намагався відкрити закон всесвітнього тяжіння шляхом обчислення кореляцій, він ніколи б цього не зміг зробити. Відомо, що яблука падають, коли дує вітер або коли хтось трясє дерево. Якщо б Ньютон почав вираховувати зв'язки між цими подіями, то отримав би хибний результат. Щоб знайти правильну причину, йому було необхідно абстрагуватися від усіх вищезгаданих змінних і припустити наявність іншої (прихованої) змінної – гравітації.

Поряд із тим у сучасній методології існують аргументи й «проти» оцінювання поточної ситуації у психологічній науці як кризової. Вони є наступними:

1) наявність у науці декількох різних методологічних напрямів є частково корисним, оскільки не дозволяє одному з них стати «єдиним правильним», і підштовхує до подальших пошуків;

2) суперечливість у психологічному знанні – природна, адже сама психологія є знанням на межі різних природничих і гуманітарних наук, і одна єдина точка зору тут навряд чи можлива.

Так, А. Юревич пропонує концепцію так званого «методологічного лібералізму», яка передбачає співіснування в психології різних методологій. Тут пропонується думка про те,

що психічні явища настільки складні за сутністю, структурою, причинами, механізмами тощо, що їхнє пояснення повинно будуватися за принципом «багат шарового пирога» (тобто містити різні пояснення).

Ключові поняття розділу: *методологічна криза, парадигма, розкол, системна криза.*

Питання на самоперевірку:

1. *В чому полягає сутність такого явища як методологічна криза?*

2. *Чому про наявність методологічної кризи почали вести мову на початку ХХ ст.?*

3. *Чи погоджуєтесь Ви з думкою ряду фахівців про те, що сучасна психологія перебуває у кризовому стані? Відповідь обґрунтуйте.*

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ З КУРСУ

Велитченко Л. К., Подшивалкіна В. І. Методологічні та теоретичні проблеми психології: програмний конспективний довідник. Одеса, 2009.

Виготський Л. С. Історичне значення психологічної кризи. Методологічне дослідження. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1 (87). С.102-190.

Гапон Н. П. Теоретико-методологічні проблеми психології: навчальний посібник. Львів, 2021.

Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник / М. С. Корольчук, Ю. Л. Трофімов, В. І. Осьодло та ін. К., 2008.

М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. К., 2016.

Основи психології / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. К., 1996

Психологія вчинку: шляхами творчості В. А. Роменця. К., 2012.

Рибалка В. В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник. К., 2017.

Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття. К., 2017.

Сватенкова Т. І., Тимошенко О. А. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навчальний посібник. Ніжин, 2018.

Становлення базових парадигм української психології / За ред. В. В. Турбан. К., 2017.

Татенко В. О. Методологічні проблеми сучасної психології. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*. 2012. № 1 (74). С.14–21.

Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія. К., 2017.

Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретико-методологічні проблеми: навчальний посібник. К., 2009.

Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навчально-методичний посібник. К., 2018.

Ушакова І. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Харків, 2016.

Smith N. *Current Systems in Psychology. History, Theory, Research, and Applications*. Wadsworth Thompson Learning, 2001.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

План практичних занять з курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології»

Заняття 1-2. Історія виникнення та розвитку теоретико-методологічних течій у психології

1. З. Фрейд та класичний психоаналіз.
2. К.-Г. Юнг та юнґіанський психоаналіз.
3. А. Адлер та адлеріанський психоаналіз.
4. Е. Фромм і гуманістичний психоаналіз.
5. Дж. Вотсон і класичний біхевіоризм.
6. Б. Скіннер та радикальний біхевіоризм.
7. А. Бандура й теорія соціального наuczіння.
8. Когнітивізм (У. Найссер, Дж. Бруннер, Дж. Келлі тощо).
9. Гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс).
10. Екзистенціальна психологія В. Франкла.
11. Символічний інтеракціонізм (Дж. Г. Мід).
12. Наративна психологія (Дж. Бруннер, Т. Сарбін).
13. Діяльнісний підхід (С. Рубінштейн, О. Леонтьєв).
14. Системний підхід (Б. Ананьєв, Б. Ломов).
15. Вчинковий підхід В. Роменця.
16. Суб'єктно-вчинковий підхід В. Татенка.

Здобувачі готують відеопрезентації (12-15 слайдів у форматі PowerPoint), які містять текстову та наочну (малюнки, схеми, фотографії тощо) інформацію з одного обраного питання. До третини усіх слайдів можна присвятити біографіям науковців, усі інші – розгляду їхніх наукових концепцій (теорій). Перший слайд – тема презентації, П.І.П. студента; передостанній слайд – висновки; останній слайд – перелік використаних джерел (мінімальна кількість – 2).

Заняття 3-4.

Теоретико-методологічні проблеми сучасної фундаментальної та прикладної психології

1. Феномен «дзеркальних нейронів» як проблема сучасної психофізіології.
2. Вивчення феномена масової свідомості та її різновидів (політична, геополітична, політико-правова, етнічна, економічна, екологічна, релігійна тощо).
3. Нові диспозиційні підходи до вивчення особистості (6-факторна модель HEXACO, «Темна тріада» тощо).
4. Вивчення емоційного інтелекту як новий напрям досліджень когнітивної сфери особистості.
5. Сучасні соціально-психологічні проблеми (психологія соціальної ідентичності та її різновидів, медійних впливів, соціального капіталу тощо).
6. Методологічні проблеми кіберпсихології (комп'ютерна / інтернет-залежність, проблеми інтернет-спілкування тощо).
7. Методологічні проблеми вивчення психологічного здоров'я особистості.
8. Методологічні проблеми вивчення психологічної безпеки та благополуччя особистості.
9. Психологічні наслідки екстремальних ситуацій (COVID-пандемія, війна тощо).
10. Феномен психологічної травми (бойові психологічні травми, колективні травми тощо).
11. Методологічні проблеми вивчення окремих форм агресивної поведінки (булінг, кібербулінг, мобінг, «хепі слепінг» тощо).
12. Методологічні проблеми використання смартфонів молоддю (феномени фабінгу, номофобії тощо).

Здобувачі готують відеопрезентації (12-15 слайдів у форматі PowerPoint), які містять текстову та наочну (малюнки, схеми, фотографії тощо) інформацію з одного обраного питання.

У питаннях 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12 слід обирати 1 «вузьке» підпитання (напр., політична свідомість (2) або феномен номофобії (12)). Перший слайд – тема презентації, П.І.П. студента; передостанній слайд – висновки; останній слайд – перелік використаних джерел (мінімальна кількість - 2).

Заняття 5.

Модульна контрольна робота з курсу

Підготовка здобувачів до МКР (25 тестових завдань у GoogleForm) з питань, що розглядалися на лекційних заняттях.

Приклад завдання:

До психоаналітичної методології належить психологічна теорія:

- а) Б. Скіннера;*
- б) А. Маслоу;*
- в) С. Рубінштейна;*
- г) усі відповіді неправильні.*

Додаток 2.

Практичні завдання для самостійної роботи здобувачів

Спробуйте підібрати методологію (спеціальну) та обґрунтувати її вибір при проведенні наукового дослідження за наступними темами:

1. Вікові особливості визначення сенсу життя особистості.
2. Вплив комп'ютерних ігор на розвиток агресії у гравців підліткового віку.
3. Гендерні особливості професійної самоактуалізації у бізнесі.
4. Закономірності формування згуртованості студентських колективів у процесі навчальної діяльності.
5. Зв'язок стилів сімейного виховання молодших школярів з рівнем їхньої шкільної успішності.
6. Зв'язок стилю сімейного виховання з сексуальною поведінкою підлітків.
7. Змістовні особливості сновидінь у осіб з невротичними розладами.
8. Індивідуально-психологічні чинники орієнтації молоді на заняття літературною творчістю.
9. Особистісні детермінанти сприйняття молоддю рекламних повідомлень.
10. Особливості вербалізації «військового досвіду» молоддю з південно-східних регіонів України.
11. Особливості етнічних стереотипів сучасної студентської молоді.
12. Особливості зв'язку соціально-психологічних та особистісних чинників агресивної поведінки.
13. Особливості міжособистісних взаємин підлітків у різних неформальних молодіжних субкультурах.
14. Особливості мотивації трудової діяльності у працівників з різним стажем роботи.
15. Особливості неформальних соціальних норм у колективах з різними стилями керівництва.
16. Особливості переживання щастя особами різного віку.

17. Особливості прийняття людиною рішень в ситуаціях нестачі інформації.
18. Особливості професійної деформації педагогічних працівників.
19. Особливості ставлення хлопчиків та дівчат дошкільного віку до батьків.
20. Особливості та чинники здійснення помилок операторами систем «людина-машина».
21. Особливості Я-концепції осіб з посттравматичними стресовими розладами.
22. Психологічні особливості усвідомлення та переживання військового досвіду військовослужбовцями.
23. Розвиток суб'єктності молоді протягом навчання у закладах вищої освіти.
24. Розвиток уяви дошкільників у процесі ігрової діяльності.
25. Соціальні уявлення дітей та підлітків про сім'ю.
26. Соціально-психологічні чинники альтруїстичної поведінки молоді.
27. Соціально-психологічні чинники виникнення страхів у дітей дошкільного віку.
28. Чинники саморегуляції поведінки особистості в стресових умовах.

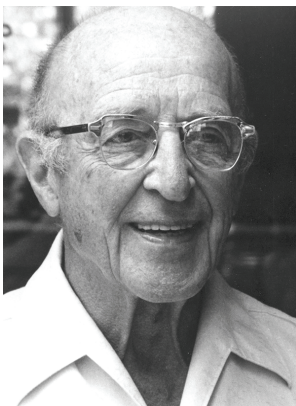
Додаток 3.

Перелік контрольних питань на іспит з курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології»

1. Сутність поняття «методологія», її типи та функції.
2. Загальна характеристика марксистської наукової методології.
3. Загальна характеристика позитивістської методології.
4. Постпозитивістська методологія К. Поппера.
5. «Методологічний анархізм» П. Фесрабенда.
6. Концепція наукових парадигм Т. Куна.
7. Екзистенціальна методологія: основні ідеї.
8. Основи психоаналітичної методології.
9. Основи біхевіористської методології.
10. Основи когнітивістської методології.
11. Основи методології гуманістичної та екзистенціальної психології.
12. Основи інтеракціоністської методології.
13. Методологія діяльнісного підходу.
14. Системний підхід у психології.
15. Вчинковий підхід В. Роменця.
16. Суб'єктно-вчинковий підхід В. Татенка.
17. Методологія наративної психології.
18. Основні ідеї соціального конструкціонізму.
19. Погляди стосовно місця психології в системі гуманітарних і природничих наук.
20. Порівняльний аналіз гуманітарної та природничої парадигм у психології.
21. Типи психологічного знання за Я. Пономарьовим.
22. Порівняльний аналіз академічної, практичної та поп-психології.
23. Специфіка психологічних теорій.
24. Особливості та типи психологічних законів.
25. Основні категорії сучасної психології та відповідні їм методологічні проблеми.
26. Психофізіологічна, психогностична та психосоціальна проблеми.
27. Методологічна криза у психології в 1910-1930-х рр.: ознаки, причини.
28. Ознаки методологічної кризи в психології наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Додаток 4.
«Психологічний календар»
або деякі цікаві факти про життя засновників
теоретико-методологічних течій у психології
(які доводять, що психологи – теж люди...))

8 січня

Карл РОДЖЕРС
(8.01.1902 – 4.02.1987)

Американський психолог,
один із засновників
гуманістичної психології

Народився та виріс у консервативній (релігійній) фермерській родині. Отож у психологію прийшов не одразу: спочатку отримав богословську освіту, працював пастором (у т.ч. в Китаї). Життєвим кредо майбутнього класика гуманістичної психології стала фраза давньокитайського філософа Лао-Цзи *«Якщо я нічого не нав'язую людям, вони стають собою...»*, що вже випромінює гуманізм. Його донька Наталі також стала психологом, продовжуючи справу батька. Прожив 85 років.

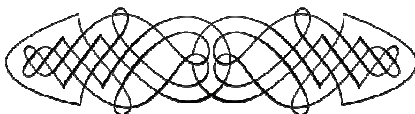
9 січня

Джон ВОТСОН
(9.01.1878 – 25.09.1958)

Американський психолог,
засновник
класичного біхевіоризму

Як це іноді буває, всесвітнє визнання людини може «компенсуватися» численними проблемами в особистому житті. У випадку Джона Вотсона це були: батько-алкоголік, що залишив сім'ю, сувора релігійна мати (котра на все життя сформувала у нього відразу до релігії), скандальне розлучення з першою дружиною (з публікацією у газеті знайдених листів коханки, що поклало кінець його академічній кар'єрі), смерть другої дружини (тієї самої коханки – його колишньої асистентки), суїцидальні спроби обох його синів (одному з яких таки вдалося піти з життя...). Прожив 80 років.

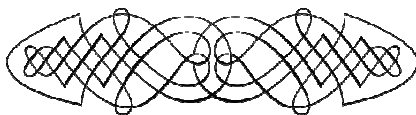
9 січня

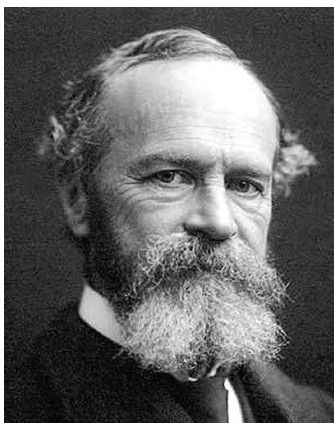
Віталій ТАТЕНКО
(9.01.1947 – 17.08.2023)

Український психолог,
засновник суб'єктно-
вчинкового підходу

Виходець із педагогічної родини, він зацікавився психологією після служби в армії. З молодості захоплювався рибальством, сплавами на байдарках. Добре грав на гітарі, любив співати, мав розвинене почуття гумору. Цікаво, що обидві його дружини також були психологами (перша – його однокурсниця – стала психологом-практиком), а друга – викладачем психології. Продовжував активно займатися науковою роботою до кінця життя, навіть будучи тяжко хворим. Прожив 76 років.

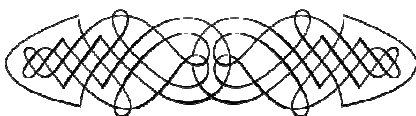
11 січня

Вільям ДЖЕЙМС
(11.01.1842 – 26.08.1910)

Американський
філософ і психолог,
засновник функціоналізму

Виходець із заможної, освіченої та багатодітної сім'ї шотландсько-ірландських мігрантів. Спочатку хотів стати художником, потім вирішив отримати медичну освіту (можливо тому, що з дитинства мав низку проблем зі здоров'ям; хоча практикуючим лікарем він так і не став), згодом зацікавився питаннями філософії, і лише потім «прийшов» до психології. Закінчив Гарвардський університет, у якому пізніше викладав (одним із його студентів буде 26-й президент США Т. Рузвельт). І хоча конкурувати з біхевіоризмом він не зміг, Гарвард його не забув – 1963 р. там побудували 15-поверховий корпус факультету поведінкових наук (названий його ім'ям). Паралельно з філософією та психологією його цікавили питання релігії, парапсихології та містицизму (він навіть брав участь у спиритичних сеансах). Був одружений на шкільній вчительці Еліс Гіббенс, мав 5 дітей (як і його батьки). Прожив 68 років.

11 січня

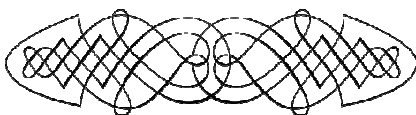

Едвард ТІТЧЕНЕР
(11.01.1867 – 3.08.1927)

Англо-американський
психолог,
один із засновників
структуралізму

Належав до давнього, але збіднілого англійського роду, мав непросте дитинство (рання смерть батька, постійні фінансові труднощі в сім'ї, переїзди, виховання у родичів), що, мабуть, спрацювало як чинник компенсації за А. Адлером – він зміг вступити та закінчити Оксфорд (де ознайомився з працями В. Вундта і частину з них переклав англійською). Потім буде навчання у В. Вундта, переїзд до США (оскільки в Британії його та його ідеї не сприйматимуть), де він побудує свою академічну кар'єру. У Корнельському університеті створить власну експериментальну лабораторію, де під його керівництвом буде написано 56 докторських дисертацій (при цьому 21 – напишуть жінки, що було рідкістю в ту епоху). Продовжуватиме перекладати англійською численні праці В. Вундта, а також паралельно писати власні (які користуватимуться значною популярністю). Захоплювався нумізматикую (аби читати надписи на давніх монетах, почав навіть вивчати китайську та арабську мови), керував любительським оркестром. Мав суперечливий характер – певна авторитарність поєднувалася з турботливим ставленням до колег і студентів (якщо вони, звісно, цього «заслужували»). Університетом ширилися історії про те, що деякі молоді колеги та аспіранти без жодного

примусу мили його машину та допомагали ремонтувати будинок, оскільки глибоко шанували свого професора. Вважав, що не варто й сподіватися стати справжнім психологом, якщо не навчився палити – і багато студентів наслідували в цьому вченого (як тут не згадати З. Фрейда з його сигарами?). З часом більшу частину своєї роботи став виконувати вдома у власному кабінеті (доступ до якого суворого охоронявся та контролювався його дружиною Софі, колишньою вчителькою). Телефонувати йому можна було лише в крайніх випадках, а в університеті він читав лекції раз на тиждень (і лише один семестр). Згодом деякі колеги Тітченера могли лише чути про нього, ніколи особисто з ним не зустрічаючись. Прожив 60 років

7 лютого

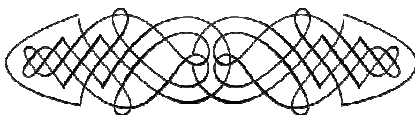

Альфред АДЛЕР
(7.02.1870 – 28.05.1937)

Австрійський психолог і
психіатр, засновник
«другої віденської школи
психоаналізу»
(індивідуальної психології)

Перший психоаналітик, що відкрито кинув виклик «батьку» психоаналізу (З. Фрейду), відійшовши від його догм і створивши власну альтернативну психоаналітичну теорію. Народився у незаможній багатодітній єврейській родині. Ймовірно, вроджена кульгавість та прагнення побороти свій фізичний недолік вплинуть на зміст його майбутньої

психологічної теорії. Дружиною вченого стане студентка з Росії – феміністка та комуністка Раїса Епштейн. Двоє з чотирьох його дітей (а саме Курт і Олександра) стануть психотерапевтами; одна донька (Валентина), як її мати, «підє в політику» (вступить у компартію), переїде до СРСР, де буде репресована. Про її справжню долю батько так і не дізнається. Деякі біографи вважають, що саме це стане причиною серцевого нападу, від якого він помре в 67 років у Шотландії (куди приїде для читання лекцій). Там його кремують, поховують прах і лише кілька десятиліть потому (в 2011 р.) – перепоховують у рідному Відні.

23 лютого

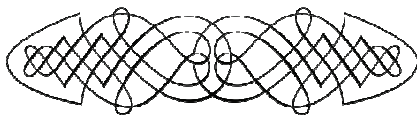

Карл ЯСПЕРС
(23.02.1883 – 26.02.1969)

Німецький філософ,
психіатр і психолог,
один із засновників
екзистенціальної філософії
та психології

Народився у сім'ї банкіра та юриста, але пізніше зацікавиться медициною, стане психіатром, а потім – викладачем філософії та психології (інтерес до останніх, ймовірно, буде наслідком наявності в нього проблем із серцем та диханням, необхідності постійного «прислуховування» до своїх тілесних відчуттів і душевних переживань). Ще у школі,

крім інтелектуальних здібностей, демонстрував здатність протистояти думці більшості, що суттєво вплине на його подальшу долю. Після приходу до влади нацистів (через ліберальні погляди та відмову розлучитися з дружиною-єврейкою Гертрудою) його позбавлять роботи, вченого звання, можливості публікуватися. Нацисти дозволять йому (за власним бажанням) виїхати до Швейцарії, але без дружини, внаслідок чого вчений змушений буде залишитися на Батьківщині. Подружжю якимось чином вдалося вижити при нацистах (навіть коли 1945 р. вони захотіли заарештувати К. Яспера, доля виявилася вкотре прихильною до нього – в рідне місто увійшли американські війська). Відсутність зв'язків з фашистами дозволить йому стати одним із провідних інтелектуалів післявоєнної Німеччини. Під час Нюрнберзького процесу над нацистськими злочинцями він напише одну з найвідоміших своїх праць – *«Питання про провину»*, де підніме тему колективної провини німецького народу за фашизм (заявивши, що кожен німець несе політичну та моральну відповідальність за злочини Третього Рейху, навіть якщо сам їх не чинив...). Багатьом німцям ця робота не сподобається (деяким сучасним німцям, до речі, теж...). Пізніше він розчарується в Батьківщині (через реабілітацію осіб, які співпрацювали з нацистами), переїде до Швейцарії, де проведе решту свого життя (а згодом навіть відмовиться від німецького громадянства). Помер у 86 років.

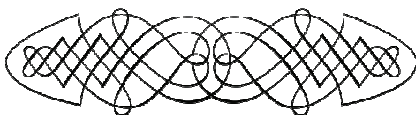
27 лютого

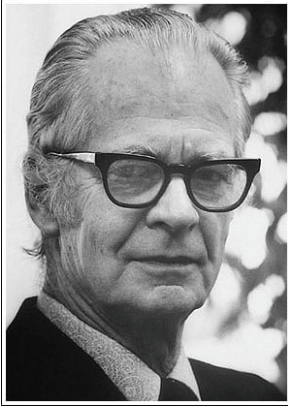
Джордж Герберт МІД
(27.02.1863 – 26.04.1931)

Американський
філософ, соціолог та
соціальний психолог,
засновник
інтеракціоністської
методології

Народився в сім'ї пастора та вчительки (може тому згодом зацікавиться філософсько-психологічними проблемами). Певний час працював офіціантом, а також вчителем молодших класів. Цікаво, що з однієї школи його звільнили за «м'якість» – не бажаючи боротися з місцевими шкільними хуліганами, він просто відпустив їх зі своїх уроків. Певний час буде сімейним вчителем дітей Вільяма Джеймса, який, у свою чергу, стане одним із його викладачів (як і В. Вундт). Пізніше стане одним із класиків Чиказької соціологічної школи – його лекції в місцевому університеті користувалися шаленою популярністю. Цікаво, що, за зізнанням ученого, викладати власні наукові думки на папері йому було важко. Написавши багато статей, за життя він не опублікує жодної книги. По смерті Джеймса його колишні студенти на основі конспектів лекцій науковця видадуть ряд збірників. Прожив 68 років.

20 березня

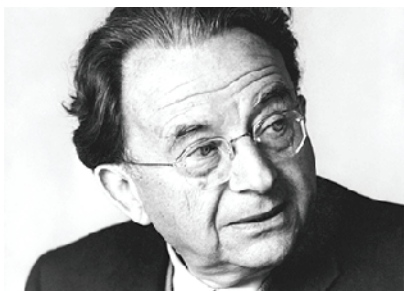
Беррес СКІННЕР
(20.03.1904 – 18.08.1990)

Американський психолог,
один із класиків біхевіоризму,
засновник концепції
оперантного обумовлення
(«радикальний біхевіоризм»)

Народився у релігійній родині, що призвело до зворотного ефекту – вже в дитинстві проявляв різнобічні інтереси (до техніки, тваринного світу, музики, літератури), демонстрував винахідливість (що стане йому в нагоді пізніше, під час планування ряду психологічних експериментів). Спочатку він хотів стати письменником. Але, підробляючи у книжковому магазині, прочитав книжки фізіолога І. Павлова та психолога Дж. Вотсона, що вплинуло на його подальший життєвий і професійний шлях. Однак мрія стати письменником залишиться, й він таки пізніше реалізує її – вже будучи відомим психологом, напише фантастичний роман про суспільство, побудоване за принципами біхевіоризму («Волден два»). Прожив 86 років.

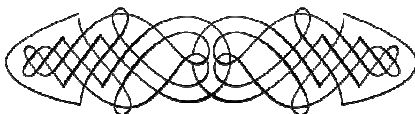
23 березня

Еріх ФРОММ
(23.03.1900 – 18.03.1980)

Німецько-американський
психолог та філософ,
один із лідерів неофрейдизму

Народився в ортодоксальній єврейській родині (батьки походили з сімей рабинів), що, мабуть, визначило його майбутні соціально-гуманітарні інтереси. Першою дружиною Фромма стане колега Фріда Райхман (старша від нього на 10 років), у якої він вчився психоаналізу. Потім буде бурхливий роман з Карен Хорні (старшою на 15 років). За однією з версій їхньому розриву посприяло те, що Карен направила до нього на психоаналіз свою доньку Маріанну, у якої вчений виявив вороже ставлення до матері... Другою офіційною дружиною стане фотограф та журналістка Хенні Гурланд (старша на 10 років, яка помере від хвороби спинного мозку). Лише остання дружина (Аніс Фрімен) буде молодшою на 2 роки. Саме вона простимулює його на написання бестселера «Мистецтво кохати». Свою любов до старших жінок пояснюватиме нестачею материнської любові у дитинстві. Помре, не доживши 5 днів до свого 80-річчя...

26 березня

Віктор ФРАНКЛ
(26.03.1905 – 2.09.1997)

Австрійський психіатр,
психотерапевт і психолог,
засновник «третьої віденської
психологічної школи»
(логотерапії), один із класиків
екзистенціальної психології

Народився у родині державного службовця. Психологією зацікавився доволі рано – ще у школі. Будучи підлітком, почав листування з З. Фрейдом. На відміну від багатьох інших психологічних теорій та психотерапевтичних технік, «дітище» цього науковця пройшло «експериментальну апробацію» в страшних нелюдських умовах концтаборів Терезієнштадт (куди його було депортовано з сім'єю як євреїв), Освенцим та Дахау (куди його переведуть пізніше). Перша дружина, як і майже всі інші члени родини, загинуть у концтаборах, але він зможе вижити. Після війни одружиться ще раз (друга дружина Елеонора, як і перша, була медичною сестрою). Їхня донька Габрієлла стане дитячим психологом. Дуже полюблив міцну каву та краватки. Зміг дожити до 92 років (що, мабуть, слід розглядати, як ще один «плюс» на користь його теорії та методики).

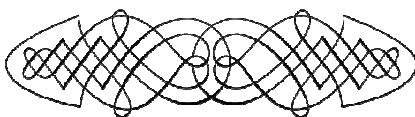
1 квітня

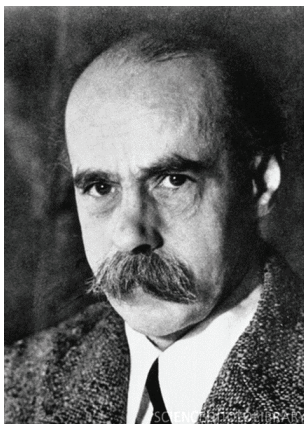
Абрахам МАСЛОУ (1.04.1908 – 8.06.1970)

Американський психолог,
один із класиків гуманістичної
психології, автор відомої
теорії ієрархії
людських потреб

Народився в багатодітній та економічно й психологічно неблагополучній єврейській родині мігрантів з України. В дитинстві та молодості довелося зіштовхнутися з антисемітизмом, почуттям самотності та неповноцінності (через власну зовнішність). Саме тому зростав серед книжок та бібліотек. Мабуть, все це й підштовхне його потім до вивчення психології. На формування його наукових поглядів вплинуть зустрічі з кількома видатними європейськими психологами, котрі мігрували до США, рятуючись від нацистів (А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні, М. Вертгеймер тощо). Наукові ідеї Маслоу будуть позитивно сприйняті молоддю (студенти його майже обожнювали). Але більшість колег ученого не оцінять, і практично всі редакції наукових журналів відмовлятимуть у публікації його «науково необґрунтованих» праць. Слава та визнання прийдуть лише під кінець життя. В ранній молодості одружився на двоюрідній сестрі Берті (йому буде 20, а їй – 19), у яку закохався ще в школі. Батьки не схвалили шлюб кузенів, але пара прожила довго. Мав двох доньок, одна з яких стала психотерапевтом. Прожив 62 роки.

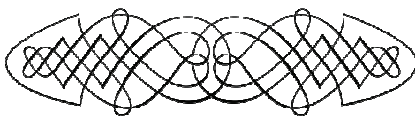
15 квітня

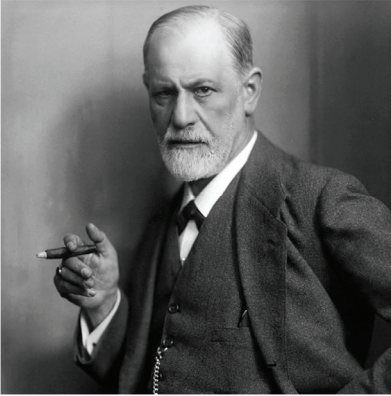
Макс ВЕРТГЕЙМЕР
(15.04.1880 – 12.10.1943)

Австро-німецько-американський психолог,
один із класиків
гештальт-психології

Народився в освіченій сім'ї пражських євреїв (батько був директором бізнес-коледжу, а мати – музиканткою). Як і багато психологів кінця XIX – початку XX ст. у психологію «прийшов» з філософії, якою зацікавився ще в дитинстві (після дідового подарунка на 10-річчя – книги філософа Б. Спінози). Воював у Першій світовій війні, закінчив її зі званням капітана, але після приходу нацистів до влади довелося мігрувати до США. Дружив з А. Ейнштейном, вплинув на низку психологів, що пізніше отримали всесвітню відомість (А. Маслоу, С. Аш тощо). Одружився на своїй студентці Анні Каро, мав чотирьох дітей (один з яких став психологом). Прожив 63 роки.

6 травня

Зигмунд ФРЕЙД
(6.05.1856 – 23.09.1939)

Австрійський психіатр,
психотерапевт і психолог,
засновник класичного
психоаналізу

Народився на території сучасної Чехії в єврейській родині торговця. Проте його батько Якоб був родом з м. Тисмениця (Івано-Франківщина), а мати Амалія – з м. Броди (Львівської області; при цьому частину дитинства провела у своєї бабці в Одесі...). Про засновника психоаналізу було багато написано, отже, дамо лише кілька «штрихів» до його портрету.

Він дуже не любив музики (справа доходила до того, що не відвідував ресторани, де грав оркестр).

Мав феноменальну пам'ять, що, ймовірно, допомогло йому стати поліглотом (крім «рідної» німецької, знав англійську, французьку, італійську, латинь, грецьку та, звичайно, іврит).

Зміг подолати 10-річну залежність від кокаїну (який свого часу рекомендував друзям, пацієнтам і навіть дружині, поки не стали відомими негативні наслідки його вживання). А ось залежність від тютюну (він викурював до 20 сигар на день) подолати так і не зміг. У результаті захворів на рак гортані, після якого буде понад 30 операцій, а потім – евтаназія через ін'єкцію свого лікаря.

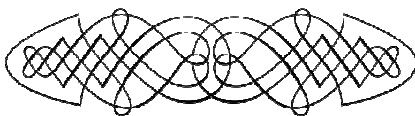
Мав дуже специфічні фобії – боявся поїздів (а потім запізень на поїзд), зброї, папоротників, а також деяких чисел

(певний час боявся числа «62», вважаючи, що проживе стільки років, але помилився на 21 рік).

Мав велику (понад 2 тисячі) колекцію давніх артефактів (статуеток, ваз, масок, амулетів тощо) з Єгипту, Греції, Риму, Індії та Китаю (мабуть тому не випадково порівнював працю психоаналітика з роботою археолога – обидва «копаються» у давнині). Його пристрась до антикваріату «переживе» його – після смерті він буде кремований, а його попіл розміщено у 2300-річній античній вазі, яка зберігатиметься у лондонському крематорії. Пізніше там також зберігатимуть прах його дружини Марти (у 2014 р. буде невдала спроба крадіжки ваз, внаслідок чого її розіб'ють).

На свій перший гонорар він купить вина друзям та перо на капелюшок своїй дружині. Будучи відомим, брав зі своїх пацієнтів достатньо великі гонорари, особливо з американців, яких не дуже любляв. Деякі біографи припускають, що на вершині своєї кар'єри його річний дохід міг становити до півмільйона євро за сучасним курсом (хоча й витрачав учений чимало).

Прожив 83 роки. Один із найцитованіших у світі психологів, і, мабуть, найвідоміший (особливо серед непсихологів).

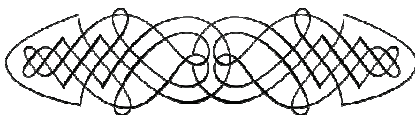
8 травня

Теодор САРБІН
(8.05.1911 – 31.08.2005)

Американський психолог,
один із засновників наративної
психології, автор рольової
теорії особистості

Народився у багатодітній (6 дітей) єврейській родині мігрантів з російської імперії (батько був родом з України, а мати – з території сучасної Польщі). Про нього відзивалися як про досить розумну, «м'яку» у спілкуванні людину з розвиненим почуттям гумору та гарною пам'яттю. З дружиною Женев'євою любляв організувати витончені костюмовані вечірки (можливо, під впливом своєї рольової теорії), де грав Дон-Кіхота. Був досить «плодовитим» ученим (за кількістю робіт і учнів). Продовжував інтенсивно працювати, навіть тяжко хворіючи на онкологію. Його остання праця буде прийнята редакцією одного наукового журналу за день до смерті. Прожив 94 роки.

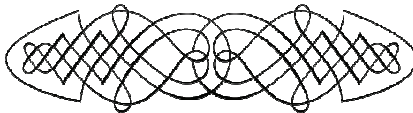
10 травня

Ерік БЕРН
(10.05.1910 – 15.07.1970)

Американський психолог
і психіатр, засновник
транзактного аналізу

Майбутній фахівець «з ігор, у котрі грають люди» народився в Канаді в єврейській родині лікаря й письменниці (його батьки були мігрантами з Росії та Польщі). Пізніше переїде до США. Через антисемітські настрої, поширені у той час, скоротить своє справжнє прізвище Бернштейн до перших чотирьох літер. Під час Другої світової війни служив армійським психіатром, а потім працював консультантом із психіатрії при керівникові Медичної служби Армії США. Мав розвинене почуття гумору – крім наукових, написав ряд сатиричних творів (під псевдонімами). А от в особистому житті не так щастило – був тричі одружений (і всі шлюби закінчилися розлученнями). Ці невдачі компенсуватиме інтенсивною працею, що, вірогідно, стане причиною проблем із серцем (помре в 60 років від серцевого нападу).

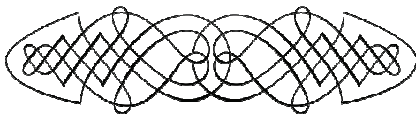
20 травня

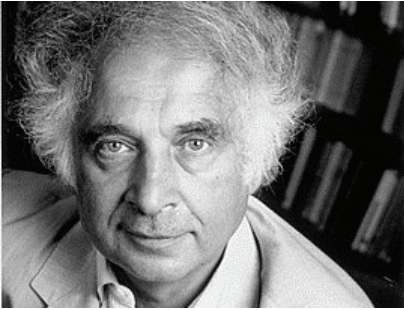
Володимир РОМЕНЕЦЬ
(20.05.1926 – 31.07.1998)

Український філософ і
психолог, засновник
вчинкового підходу
у психології

Народився у родині службовця. Навчався та понад 30 років працював у Київському університеті імені Тараса Шевченка. Мав високу працездатність – писав не менше 5 сторінок на день (навіть, коли потрапив до лікарні). Його дружина Олена, яка знала його ще школярем, казала, що він завжди був із книжками в руках; його однокурсники пам'ятали його як постійного клієнта букіністичних магазинів (де він ретельно підбирав книжки для своєї бібліотеки). Добре знав світову літературу (зокрема грецьку міфологію), звідки часто брав приклади для своїх робіт. Перекладав з німецької, англійської, французької. І хоча вважав, що «школи... не створив», його учнями стала низка відомих вітчизняних науковців (В. Татенко, Т. Титаренко тощо). Прожив 72 роки.

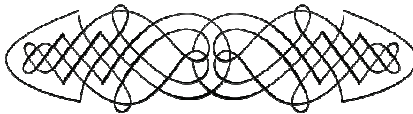
14 червня

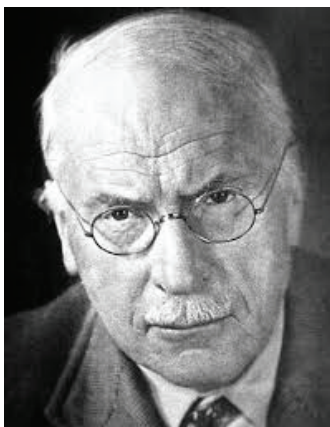
Серж МОСКОВІЧІ
(17.06.1925 – 16.11.2014)

Румунсько-французький
соціальний психолог,
автор концепції
соціальних уявлень

Народився в Румунії у єврейській родині торговців. Зіткнувшись з проявами антисемітизму в країні, де вже було встановлено профашистський режим, став членом румунської компартії. Тоді ж зацікавився філософією. Але після Другої світової війни розчарувався в прорадянському режимі й таємно мігрував до Франції, де почав вивчати психологію. Крім наукової, активно займався громадською діяльністю – став активістом екологічного руху, а одного разу навіть виставив свою кандидатуру на посаду мера Парижа. Його дружиною стала Марія Бромберг – соціолог і психоаналітик родом із Польщі; їхній син П'єр Московічі став відомим політиком (займав кілька міністерських постів в уряді Франції 2000-х рр., став віце-президентом Європарламенту та єврокомісаром з економіки та фінансових питань). Прожив 89 років.

26 липня

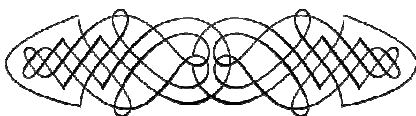
Карл-Густав ЮНГ
(26.07.1875 – 6.06.1961)

Швейцарський психіатр,
психолог та психоаналітик,
засновник течії аналітичної
психології

Один із класиків психоаналізу, що став спочатку улюбленим учнем З. Фрейда, а потім – «головним відступником», народився у родині пастора. Майбутній інтерес до психології, вірогідно, був зумовленим специфікою його дитинства (напружені стосунки з батьком, невірноважена мати, складнощі спілкування з однолітками й у шкільному навчанні). Все це, помножене на його інтровертованість, стало підґрунтям для наступного інтересу до філософії та містицизму (що добре помітно у його теорії). Потім зацікавиться медициною (стане лікарем-психіатром) і вже згодом – психоаналізом, який тоді зароджувався (його перша зустріч із З.Фрейдом у 1907 р. буде тривати аж 13 годин).

Особисте життя склалося відносно вдало – шлюб по любові зі своєю колишньою пацієнткою Еммою Раушенбах (донькою заможного промисловця), вирішив усі його фінансові проблеми. Але шлюб не був безхмарним, адже з'являлися «інтереси на стороні» (найвідомішою його коханкою стане колишня пацієнтка та майбутній психоаналітик Сабіна Шпільрейн). Його дружина Емма буде не лише підтримувати його в роботі (вона також стала психологом), але й терпіти усі ці витівки. Після її смерті удівець «зануриться в депресію»,

заявивши, що *«вона була королевою...»*. Але крім «романтичних плям» в його біографії, буде ще одна – серйозніша, ідеологічна (підтримка у 1930-х рр. расової політики нацистів), що потім йому пригадають. Він же буде виправдовуватися тим, що *«був такий час»* і що серед його колег, знайомих і пацієнтів було багато євреїв... Прожив 85 років.

12 серпня

Мартін СЕЛІГМАН
(народ. 12.08.1942)

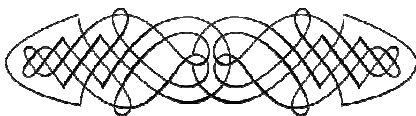
Американський психолог,
засновник позитивної
психології

Народився в заможній родині адвоката. Але коли був підлітком, з батьком стався інсульт, що значно погіршило фінансові можливості родини і Мартіну довелося підробляти. Маючи потайливий характер, він у молодому віці не проявляв соціальної активності, мав мало друзів, але це дозволяло йому уважно спостерігати за поведінкою інших людей.

Спочатку цікавився питаннями філософії, але згодом переключився на вивчення психологічних проблем щастя та благополуччя. Визнавався одним із найбільш цитованих і

найвпливовіших психологів ХХ ст., обирався Президентом Американської психологічної асоціації (АПА).

Але його таланти не обмежуються психологією. Він був професійним гравцем у карти (бридж), призером ряду регіональних та північноамериканських чемпіонатів з цієї гри. Був двічі одружений, другою дружиною стала його колишня студентка Менді МакКарті (молодша від нього на 17 років). Вільний час полюбляє проводити разом із сім'єю, займатися садівництвом або спортом. Очолює Центр позитивної психології Пенсільванського університету.

16 серпня

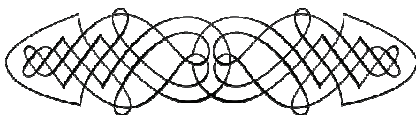

Вільгельм ВУНДТ
(16.08.1832 – 31.08.1920)

Німецький психолог, філософ і фізіолог, засновник експериментальної психології, один із основоположників структуралізму

Народився в родині священика, але здобув медичну освіту. Можливо, таке поєднання гуманітарного та природничого знання пізніше приведе його в психологію... Хоча дитячі спогади про батька-пастора були не надто приємними, його дружина Софі Мау також буде донькою богослова (а її брат Август стане відомим археологом, що

проводив розкопки у давньоримських Помпеях). Як інтроверт, майбутній «батько» експериментальної психології надавав перевагу читанню, а не звичайним дитячим «активностям» (його мрією було стати письменником). Будучи відомим вченим, він не бажав їздити на різноманітні конгреси та інші масові наукові заходи (і це попри те, що його лекції в університеті збирали по кількасот слухачів). Хоча всесвітню славу йому принесла відкрита у Лейпцизькому університеті навчально-наукова лабораторія, за свідченням ряду сучасників, він мало проводив у ній часу, надаючи перевагу підготовці до лекцій та написанню наукових праць. У Лейпцигу він проведе другу частину свого життя, там його й поховують поруч із дружиною, яку він пережив (будучи старшим за неї на 12 років). Був дуже «плодовитим» ученим, який за своє життя написав понад 54 тисячі сторінок наукового тексту, виступив науковим керівником майже у 200 студентів. Прожив 88 років.

9 вересня

Курт ЛЕВІН
(9.09.1890 – 12.02.1947)

Німецько-американський
психолог,
один із класиків
гештальт-психології,
автор теорії поля та
групової динаміки

Народився в єврейській родині торговця та власника невеликої ферми, був другим із 4-х дітей. Освіту починав як майбутній медик, але потім зацікавився філософією та психологією. Інтерес до останньої підсилила його участь у Першій світовій війні й тамтешні спостереження за низкою психологічних явищ, пізніше описаних у його роботах. Був двічі одруженим. З першою дружиною Марією він розлучиться (потім вона з дітьми поїде до Палестини), згодом одружиться на Гертруді Вайс (яка переживе чоловіка майже на 40 років). Одна з його доньок (Міріам) також стане психологом. Після приходу нацистів до влади мігрував до США (адже навіть вища військова нагорода Німеччини – Залізний Хрест, отримана за відвагу у Першу світову, його б не врятувала). Але мати та сестра вченого загинуть у концтаборі. Під час Другої Світової війни працював на американську розвідку (був консультантом з питань психологічної війни та ін.). Сучасники згадували про його добрий характер та розвинене почуття гумору. Він був так захоплений своєю роботою, що не звертав уваги на проблеми з власним здоров'ям. В результаті помер у 56 років від серцевого нападу.

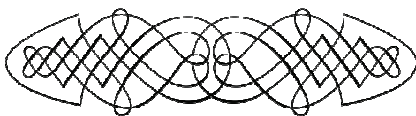
16 вересня

Карен ХОРНІ (ГОРНІ)
(1.10.1915 – 5.06.2016)

Німецько-американська
психолог та психоаналітик,
один із лідерів неофрейдизму

Народилася в сім'ї моряка. Її батьки практично не мали нічого спільного (різні національності, характери, світогляди...), сімейний клімат був доволі неблагополучним (проблеми між батьком і матір'ю, різними сиблінгами, її нерозділене кохання до старшого брата Берндта...). Все це, з одного боку, матиме сприятливе підґрунтя для виникнення депресії в юності (але її приступи будуть періодично повторюватися багато разів) і проблем в особистому житті (розлучення з першим чоловіком, невдалий роман з одним із колег – Е. Фроммом). Але паралельно буде стрімко розвиватися її кар'єра як психоаналітика, яка мабуть не випадково стала світовим експертом з проблем «невротичної особистості» та «самоаналізу». Зворотним боком цього стане нехтування трьома доньками, яких будуть рости гувернантки (що потім дасть привід звинувачувати матір у бездушності). Сучасники відмічали шарм Хорні, але й суперечливість натури: вона легко заводила друзів і так само легко сварилася з ними; мало хто міг похвалитися тривалими та довірчими стосунками з нею; як психолог вона мала розвинену емпатію, але в особистому житті проявляла відчуженість (такий от дволикий Янус...). Прожила 67 років.

1 жовтня

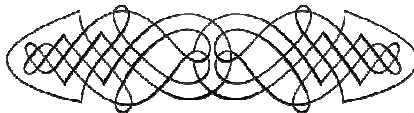

Джером БРУННЕР
(1.10.1915 – 5.06.2016)

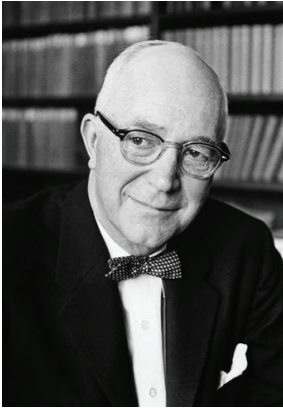
Американський психолог,
один із лідерів когнітивізму
та наративної психології

Народився сліпим (через катаракту) в сім'ї єврейських мігрантів з Польщі. В 2 роки йому зробили операцію, яка повернула зір (але все життя йому довелося носити окуляри з товстими лінзами). Коли йому виповнилося 12 років, його батько (майстер з ремонту годинників) помер, однак перед цим встиг продати свій бізнес, залишивши сім'ю у достатку.

Психологією зацікавився в університеті. Під час Другої світової війни служив психологом у военній розвідці (вивчаючи вплив воєнної пропаганди). Після війни викладав в університетах США та Британії. Був тричі одружений: два шлюби закінчилися розлученнями, а третю дружину він пережив, бо прожив аж 100 років.

11 листопада

Гордон ОЛПОРТ
(11.11.1897 – 9.10.1967)

Американський психолог,
засновник диспозиційного
підходу до вивчення
особистості
(теорії рис)

Народився у релігійній родині сільського лікаря та вчительки. Був молодшим із чотирьох братів. У дитинстві був замкненим та сором'язливим хлопцем, якого часто висміювали за його фізичні вади (він мав 8 пальців на обох ногах). Психологією зацікавиться в юнацькому віці під впливом старшого брата – Флойда Олпорта, який вивчав цю науку в Гарвардському університеті (і який пізніше стане засновником американської соціальної експериментальної психології). Коли, закінчивши Гарвард, Гордон також стане відомим ученим, обох братів-психологів іноді почнуть плутати (це було як за їхнього життя, так і після смерті). Знаючи це, не треба дивуватися, що дружина Гордона Олпорта (Ада) також буде психологом (хоча їхній син піде стопами не батька, а діда, ставши лікарем-педіатром). Прожив 69 років.

4 грудня

Альберт БАНДУРА
(4.12.1925 – 26.07.2021)

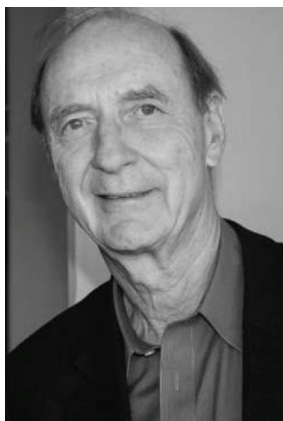
Канадсько-американський
психолог, один із лідерів
необіхевіоризму,
автор теорії
соціального наочіння

Народився в Канаді у незаможній сім'ї східноєвропейських мігрантів (батько був поляком, а мати – українкою). Був єдиним сином поміж п'яти сестер. Здавалося, що його дитинство та юність не будуть сприяти формуванню майбутнього науковця – навчання в маленькій сільській школі, тяжка фізична праця в суворих північних регіонах, де йому довелося стикатися з різними (у т.ч. кримінальними) людьми. Але він зміг вступити до університету, націлившись вивчати біологію. Психологією зацікався випадково – одного разу в бібліотеці до його рук потрапив каталог навчальних курсів, серед яких «в око кинулася» психологія. Пізніше вирішив продовжити навчання в США. Там одного дня на полі для гольфу зустрів свою майбутню дружину Вірджинію, яка була викладачкою коледжу медсестер (у них буде дві доньки, одна з яких також стане психологом). Всесвітню відомість отримує, працюючи в Стенфордському університеті США. Якось, відповідаючи на питання: *«Що ви вважаєте своїм головним досягненням і чим пишаєтеся найбільше у своєму професійному житті?»*, він скаже: *«Вінцем досягнення є те, що ви робите далі. Це завдання, яке забезпечує постійне самооновлення»*. Полюбляв піші прогулянки на природі, слухати оперу, а також

гарне вино. Був і залишається одним із найбільш відомих і цитованих вчених-психологів у світі. Прожив 95 років.

9 грудня

Кеннет ГЕРГЕН
(народ. 9.12.1935)

Американський психолог,
засновник соціального
конструкціонізму

Народився в родині завідувача університетської кафедри математики. З трьох його братів один також стане науковцем (відомим політичним аналітиком). Свій вибір наукової кар'єри пояснював тим, що виріс у районі, де жили переважно професори та співробітники університету, отже, академічна атмосфера була для нього звичною з самого дитинства. Спочатку планував присвятити себе вивченню юриспруденції, медицини або бізнесу, але потім таки надав перевагу психології. Його дружина Мері теж буде університетським викладачем психології. Отримавши психологічну освіту і пропрацювавши кілька років викладачем психології в університеті, згодом розчарується в існуючих психологічних теоріях, що стане поштовхом для розробки власної концепції...

ДЛЯ НОТАТОК

Навчально-методичне видання

ДРОЗДОВ
Олександр Юрійович

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ**

Навчальний посібник для здобувачів
другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 «Психологія»

Літературний редактор **М. А. Дроздова**
Технічний редактор **О. М. Єрмоленко**
Комп'ютерний набір **О. Ю. Дроздов**

Підписано до друку 08.10.2024 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк. арк. 6,74. Ум. фарб.-відб. 6,74. Обл.-вид. арк. 7,25.
Зам. № 0072. Наклад 100 прим.

ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 4079 від 1 червня 2011 року
Тел. +38-097-385-28-13

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Десна Поліграф»
14035, м. Чернігів, вул. Карпенка-Карого, 40